GOSPODARSKA STRUKTURA BANOVINE HRVATSKE

BROJ 7

STOČARSTVO

I STOČARSKA PROIZVODNJA U BANOVINI HRVATSKOJ

CIJENA OVOM SVESKU JE 16 DIN

IZDAO:

ZAVOD ZA PROUČAVANJE SELJAČKOG I NARODNOG GOSPODARSTVA

„GOSPODARSKA SLOGA"

GOSPODARSKA STRUKTURA BANOVINE HRVATSKE

BROJ 7

STOČARSTVO

I STOČARSKA PROIZVODNJA

U BANOVINI HRVATSKOJ

IZDAO:

ZAVOD ZA PROUČAVANJE SELJAČKOG I NARODNOG GOSPODARSTVA

„GOSPODARSKA SLOGA”

U okviru cjelokupnog narodnog gospodarstva Banovine Hrvatske zauzima jedno od najvažnijih mjesta stočarstva, ne samo kao dio narodnog imetka i faktor u ishrani stanovništva, nego i kao važno, a mjestimice i jedino vrelo prihoda naših seljačkih gospodarstava. Za ilustraciju je dovoljno ako istaknemo, da vrijednost domaćih životinja u Banovini Hrvatskoj iznosi preko 5 milijardi dinara, a godišnji se prihod samo izvezene i zaklane stoke cijeni na 1 milijardu dinara, dakle 20% od sveukupne vrjedosti stoke.

U prikazu pojedinih privrednih grana donosimo kratki pregled o stočarstvu u hrvatskim zemljama, pri čemu smo se ravnali i prema drugim granama, smatrajući, da se stočarstvo i stočarska proizvodnja ne može posmatrati posebice, nego kao dio cjelokupnog narodnog gospodarstva. — Naročito smo morali uzeti u obzir ratarsku proizvodnju, pa smo zato i mi označivali rajone prema ratarskoj proizvodnji, ma da se ona u svim slučajevima ne poklapa sa stočarskom proizvodnjom. Kao osnova za statističke podatke služile su nam godišnje statistike Ministarstva Poljoprivrede, Direkcije državnih željeznica, Veterinarskog odsjeka bivše Savske banovine, kao i podaci iz naše dosta siromašne stručne literature.

U prikazu smo, prema važnosti, obradili redom: uzgoj goveda, svinja, konja, ovaca i koza, te peradarstvo, a zatim smo prikazali u glavnim potezima stočarsku proizvodnju, promet stokom i stočnim proizvodima, te štete u vezi sa stočnim bolestima.

Ova studija je zajednički rad gg. dr. D. Ilančića, dr. I. Kutleše i dr. ing. I. Šmalcelja.

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB

OPĆI POGLED NA NAŠE STOČARSTVO

Priložena tabela prikazuje, koja je grana stočarstva u nekom kraju najjače zastupana, kakav je odnos broja stoke prema ukupnoj poljoprivrednoj površini, kakav je odnos prema površini livada i pašnjaka (za svinje prema površini zasijanoj kukuruzom) i, na koncu, odnos broja stoke prema broju poljodjelaca i gospodarstava. Iz tabele vidimo da je Gornja Hrvatska relativno naš najjači stočarski kraj, dok drugi naši krajevi nisu jednako zastupani u svim granama stočarstva. U Srijemu i istočnoj Slavoniji je najjače držanje i tov masnih svinja, što je — obzirom na proizvodnju kukuruza i njegov višak — razumljivo. I u Bjelovarsko-križevačkoj i Varaždinsko-međumurskoj županiji dosta se drže svinje, samo što se u ovim županijama (osim kotara Đurđevac i Koprivnica) proizvode većinom mesnate svinje. To je razumljivo, jer se kukuruz ovdje mnogo troši za ljudsku ishranu, pa nema toliko viška za proizvodnju masnih svinja. Govedarstvo je najrazvijenije u Gornjoj Hrvatskoj, a konjogojstvo je približno jednako razvijeno i u Gornjoj Hrvatskoj i Slavoniji. Naši južni krajevi, Hrvatsko Primorje, Lika, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, obiluju pak ovcama.

Obzirom na brojčani odnos stoke prema broju radnih poljodjelaca, Banovina Hrvatska, u poredbi s drugim zemljama*, stoji loše. Iz tabele vidimo, da na pr. u Engleskoj na 100 ha obradive zemlje dolazi skoro toliko konja koliko i radnih poljodjelaca, dok kod nas na 4 radna poljodjelca dolazi samo jedan konj. U Danskoj, koju zemlju nama pogrešno stavljaju kao primjer, dolazi na istu površinu dva puta više konja, tri puta više goveda i tri do četiri puta više svinja nego kod nas. Kako stoje u tom pogledu druge zemlje u poredbi sa Banovinom Hrvatskom, vidimo lijepo iz tabele na slijedećoj strani.

*) Bićanić: Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija, Zagreb 1939.

	Na 100 ha obradive zemlje				Na 100 privredno aktivnih poljodjelaca		
	privr. akt. poljod.	konja	goveda	svinja	konja	goveda	svinja
Industr. zemlje:							
Engleska	6.2	6	45	24	92	725	391
Njemačka	32.2	10	62	72	32	193	225
Agrar. kapit. zem.							
Danska	19.3	18	99	83	90	511	429
Švicarska	18.1	6	77	42	35	425	231
Agr. polukap. zem.							
Madžarska	26.3	11	21	41	41	94	156
Poljska	40.2	15	41	30	38	103	75
Bugarska	52.5	12	45	25	23	87	48
Jugoslavija***	35.7	9	29	22	24	82	62
Banovina Hrvatska***	43.7	10	30	20	24.8	75.5	49.8
S. D. A.	8.3	8	49	33	101	599	404
Argentina	2.0	6	22	3	265	1.034	124
S. S. S. R.**	11.2	3	8	4	23	71	36

UZGOJ GOVEDA

Broj goveda u Jugoslaviji i Banovini Hrvatskoj u god. 1938.

	telad	junad	junice i krave	bikovi	volovi	ukupno
Jugoslavija	593.379	640.854	1,994.061	62.843	976.202	4,267.339
Banovina Hrvatska	153.478	174.209	668.487	11.002	182.264	1,189.440
Ban. Hrvatska u %	25,86	27,18	33,52	17,50	18,67	27,87
Hrvatska i Slav. 1885.	—	—	—	—	—	908.780
Hrvatska i Slav. 1911.	—	—	549.906	4.012	—	1,134.857

Prema podacima statistike Ministarstva poljoprivrede za godinu 1938., Banovina Hrvatska ima 1,189.440, a čitava država 4,267.339 goveda. Prema tome Banovina Hrvatska uzgaja oko 28% od ukupnog broja goveda u čitavoj državi. Razmotrimo li ostale rubrike tabele, upada nam u oči da raspodjela pojedinih kategorija goveda ne odgovara raspodjeli ukupnog broja goveda u državi. Od ukupnog broja za rasplod sposobnih junica i krava u državi otpada na Banovinu Hrvatsku 33,5%, a samo 17,5% bikova. Broj je teladi u Hrvatskoj razmjerno nešto manji od prosjeka države, radi osobito izražene prodaje i izvoza teladi iz Banovine Hrvatske. Obzirom na uzgoj goveda je odnos rasplodnih ženskih životinja za Hrvatsku veoma povoljan, i

* Bićanić: Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija, 1939. str. 44.
** Rusija bez Sjevera i Sahalina.
*** Podaci iz godine 1937.

postotak (56,3%), koji otpada na krave i junice od ukupnog broja goveda u Banovini Hrvatskoj, znatno je viši od postotka, koji se prema gospodarsko-upravnim i agrarno-političkim principima smatra dovoljnim za podmirenje potrebnog prirasta goveda, a mnogo je povoljniji u poredbi tog omjera za čitavu državu (46,7%). Razmjerno mali broj bikova u Hrvatskoj posljedica je intenzivnog gospodarenja u velikom dijelu sjeverne Hrvatske, gdje je rašireno zadružno, odnosno općinsko držanje bikova, tako da se zajedničkim sredstvima izdržavaju bikovi za veći broj krava. U južnim pak dijelovima Hrvatske, koji predstavljaju uglavnom apsolutna pašnjačka područja, broj bikova je također malen. Na jednog bika u Hrvatskoj otpada 61 krava, dok u ostalim krajevima države otpada samo 25 krava. Apsolutno uzevši, gornji je broj bikova za Hrvatsku dovoljan, ali budući da je raspodjela bikova po pojedinim krajevima nejednolika, potrebno je povećati broj bikova za oko 30%.

Malen broj volova objašnjen je time, što se u mnogim našim krajevima (sjeverna Hrvatska) upotrebljavaju krave za rad, što je vrlo povoljno i preporučuje se za mala seljačka gospodarstva. Malen broj teladi nije uvjetovan slabom plodnosti krava, nego velikom prodajom teladi, što će se vidjeti iz kasnijih izlaganja. U slučaju da želimo povećati broj goveda, možemo to jednostavno provesti manjim klanjem i manjim izvozom teladi. Smanjivanje je klanja već regulirano banskom naredbom (samo je treba uspješno u praksi provesti).

Privredna važnost govedarstva.

Broj goveda na kvadratni kilometar u Hrvatskoj iznosi 17,9, pa je prema tome znatno manji nego u drugim evropskim državama sa razvijenim govedarstvom. Ta je razlika na našu štetu još veća, ako uzmemo u obzir i kvalitet stoke. Kad bi pokušali svesti broj goveda na normalnu jedinicu (govedo od 500 kg žive vage), koja nam služi za lakšu isporedbu različitih ekološki vrlo dobrih proizvodnih područja obzirom na govedarstvo, broj bi sa 17,9 na kvadratni kilometar znatno opao. U tome pogledu čine izuzetak kotarevi sjeverozapadne Hrvatske, gdje se gustoća kreće izmedju 30 i 35 vrlo dobrih goveda po km^2.

Pogledamo li kartu o gustoći goveda za čitavu državu, to vidimo da na prvom mjestu stoje sjeverozapadni dijelovi Hrvatske, zatim slijede posavski krajevi Bosne, Rudničko područje u Srbiji, te Kosovska Mitrovica, dakle uglavnom krajevi sa razmjerno obilnom proizvodnjom krme. Na 10 (deset) gospodarstava dolazi u Hrvatskoj prosječno 19 goveda. Prema pojedinim proizvodnim rajonima taj se odnos znatno mijenja, gotovo bi rekli da dobivamo obratnu sliku obzirom na apsolutni broj goveda, gustoću na km^2, a osobito obzirom na gustoću na jedinici obradive površine. Najveći broj goveda na 10 gospodarstava pokazuje Travničko područje, zatim Lika, Kordun i Gorski Kotar, a nakon ovih slijede tek naprednija područja Gornje Hrvatske. Objašnjenje za ovu pojavu nalazimo u razmjerno malom broju gospodarstava, velikom broju pašnjačkih površina, slabijoj kvaliteti i manjoj tjelesnoj težini goveda

(buša). Relacije na 100 stanovnika i 100 poljodjelaca pokazuju slične odnose kao gore, t. j. na 100 stanovnika je broj goveda prilično velik (29), ali je na 100 privredno-aktivnih poljodjelaca relativno malen (75,5), što leži u odnosu pučanstva po zanimanju.

Razmotrimo li brojno stanje goveda u pojedinim proizvodnim rajonima, dolazimo do zaključka, da je područje u istini intenzivnog maloposjedničkog govedarstva Gornja Hrvatska (Bjelovarsko-križevački, Varaždinsko-međumurski i Zagrebački rajon do Kupe). Po broju goveda stoje na prelazu ovoga područja rajoni u Slavoniji, Kordunu, Lici i Gorskom Kotaru. To je područje u koje je uloženo mnogo truda i sredstava za podizanje govedarstva, ali rezultati ne odgovaraju uloženim nastojanjima. Područje Dalmacije i Hercegovine — radi svoje terenske konfiguracije i raspodjele gospodarske površine — predstavlja cjelinu za sebe, gdje preteže ekstenzivno gospodarstvo s domaćim sojevima goveda. Područje Bosanske Posavine, koje po svojoj političkoj podjeli većim dijelom ne pripada Hrvatskoj, predstavlja po broju goveda intenzivan kraj, ali kvalitetno znatno zaostaje za područjem sjeverne Hrvatske i Slavonije, pa bi trebalo u našim kotarima poduzeti mjere za prevođenje kvantiteta u kvalitet.

Pasmine i pasminska područja.

Obzirom na pasminsku pripadnost goveda, u Banovini Hrvatskoj vlada prilična zamršenost, zbog dugogodišnjih pokušaja i nastojanja oko izmjene pasminskog tipa u pojedinim proizvodnim područjima.

Stvarnim uspjehom u pogledu izmjene pasminskog tipa možemo smatrati rezultate sa **simentalskim govedom** u Bjelovarsko-križevačkom i Varaždinsko-međumurskom rajonu. U tom području se još prije 4 decenija započelo s intenzivnim forsiranjem kulturnih pasmina goveda. I ranije se radilo u tom pravcu na pojedinim veleposjedima, ali je narod od toga rada imao malo koristi. Uglavnom se simentalsko govedo u tom kraju ne razlikuje mnogo od uzgoja simentalaca u drugim evropskim zemljama, gdje je aklimatizacija uspjela.

Težina se krava kreće između 550 i 800 kg, već prema prehrambenim mogućnostima pojedinog kraja. Mliječnost nije visoka (2.500 do 4.000 kg kod kontroliranih krava), jer se nije nikada niti forsirala. Naši seljaci nisu do sada imali mogućnosti boljeg unovčenja mlijeka, pa se trgovina proizvodima govedarstva temeljila na prodaji stoke za klanje. Odatle i pojava, da je Hrvatska još prije rata mogla na svjetskim tržištima (Beč, Trst i dr.) kvalitetom goveda zadovoljiti i najosjetljiviji ukus.

Razmjerno niska mliječnost objašnjava se time, što krave u malim seljačkim gospodarstvima, uz nepotpunu ishranu, često rade i najteže poslove. Činjenica je, da bi u novom nastojanju oko promicanja govedarstva trebalo forsirati i mliječnost krava, da se prosjek muznosti svih krava u tom području podigne na 2.500 do 3.000 kg mlijeka. To bi područje trebalo služiti kao izvor rasplodne stoke za susjedne krajeve, u kojima se i danas, sa manje ili više uspjeha, forsira simentalac.

U području Srijemskom, Virovitičkom, Požeškom i Zagrebačkom uzgaja se simentalac — ili, bolje rečeno, njegovi križanci, koji po kvaliteti odgovaraju potpuno tamošnjim proizvodnim prilikama. Veće bogatstvo Slavonije i Srijema kompenzira se jačom proizvodnjom stočne krme i većom brigom gospodara u područjima uže Hrvatske. Težina se tih križanaca kreće kod krava između 450 i 650 kg, a muznost od 1.800 do 3.000 kg., što je u uskoj vezi sa načinom ishrane i njege. Obzirom na proizvodnju mesa, zaostaje to područje mnogo za gornjim rajonima, jer ne daje prvorazrednu robu.

U Kordunu se uzgaja **pincgavski križanac,** koji — radi slabih proizvodnih mogućnosti — stoji u stalnoj borbi sa bušom. Kako se mijenjaju plodne ili manje plodne godine, tako iz Bosne nadire u Kordun buša, ili je pincgavac potiskuje u Bosnu. I tu primjećujemo, u brdovitim predjelima Korduna prema bosanskoj granici, veliku gustoću goveda na jedinici površine, što je u skladu sa slabom proizvodnom sposobnosti i malim prehrambenim zahtjevima tamošnjih goveda. Tu se već preko 30 godina pokušava sa rasprostranjenjem pincgavca, ali sa malim uspjehom. **Čistokrvni** je **pincgavac** ostao ograničen na nekoliko sela oko Bačuge, gdje također ne čini većinu goveda. Pincgavac u tim krajevima neće uspijevati sve dotle, dok se ne podigne biljna proizvodnja. Težina krava u tom području iznosi 240 do 500 kg s muznosti od oko 1.000 do 2.000 kg mlijeka. Čistokrvne pincgavke daju znatno više mlijeka, ali zahtijevaju i bolju njegu.

U pogledu mesne proizvodnje predstavlja to govedo manje vrijednu robu, te ne bi bilo poželjno u današnjim prilikama forsirati izvoz goveda za meso iz tog kraja. Uputno je forsirati izvoz iz simentalskih područja, a kordunsku proizvodnju zadržati za unutrašnju potrošnju.

Kad smo već kod pincgavca, možemo istaknuti okolicu Vrbovca, gdje se u moru simentalaca uzdržao pincgavac, odakle se može dobavljati rasplodni materijal za druga područja.

Gorski Kotar i Hrvatsko Primorje danas još nemaju ustaljenog uzgoja stoke, nego se bave većim dijelom držanjem goveda. Treba istaknuti da je u Gorskom Kotaru, obzirom na mentalitet tamošnjeg stanovništva, nemoguće provesti sustavan uzgoj, premda su prirodni uvjeti za uzgoj kvalitetne rasplodne stoke vanredno povoljni. Prema tome treba nastojati, ako ne kod samih gospodara a ono barem na javnim ustanovama, da se iskoriste ti vrlo povoljni prirodni uvjeti. Lika bez najsjevernijeg dijela (Ogulin) predstavlja područje uzgoja buše i pincgavskih križanaca, oberintalca i montafonca. Postoji mogućnost, da se u Lici forsira krupniji soj **buše,** koji bismo morali uzgojiti. Govedo, koje odgovara zahtjevima ličkih gospodara, treba da posjeduje:za krave težinu od 250 do 300 kg sa muznošću oko 1.500 litara, a volovi, koji se u mnogo gospodarstava rabe za rad, treba da su duboki, dobro povezani, jakih nogu i čvrstih papaka, težine oko 500 kg. Danas u ličkim poljima predstavlja takvo govedo pincgavski križanac u tipu jače buše.

U Dalmaciji s našim dijelom Hercegovine možemo razlikovati dva područja, i to: obalsko područje, s forsiranjem malog mliječnog goveda, i područje Dalmatinske Zagore sa Hercegovinom, u kojem još danas treba nastojati oko povećanja broja goveda, tipiziranja u smjeru

krupnije buše, što će ići paralelno s podizanjem ekonomske snage seljaka. Potrebu primorskih turističkih središta u pogledu govedskog mesa ne može podmiriti Dalmacija radi preskupe proizvodnje stočne krme (zemljišta koja bi došla u obzir za proizvodnju krme dadu se bolje iskoristiti povrtljarstvom i mediteranskim kulturama).

Kotarevi Bugojno, Travnik i Fojnica, po prirodnim proizvodnim uvjetima još predstavljaju područje u kojemu se može forsirati govedo u težini od 350 do 500 kg, s kombiniranim svojstvima, ali naglašenom mliječnošću, i dobrim radnim sposobnostima volova radi strmog terena. U dolinama rijeka i na poljima Travnika i Bugojna, kao i na Kupresu, uzgaja se pincgavski križanac, sličan onome iz Like i Korduna, a u visinskim predjelima i u Fojnici prevladava **buša,** u maloj mjeri **križana s pincgavcem i posavskim govedom.** Danas to područje, zajedno s Kupresom, predstavlja kraj ekstenzivnog stočarstva, koji opskrbljuje tovljenim volovima primorska tržišta (čuveni jesenski sajmovi tovljene stoke u Travniku, Kupresu, Bugojnu, Livnu i Tomislavgradu). Jedno vrijeme bile su sredozemne zemlje odličan kupac sitnog goveda iz Bosne. Treba nastojati ta tržišta zadržati i pojačati naš izvoz u te zemlje.

Područje kotara Derventa, Gradačac i Brčko obilježeno je velikim brojem goveda križanaca buše, podolca, posavca i raznih kulturnih pasmina, uglavnom pincgavaca. Težina goveda u tom kraju iznosi u prosjeku 200—450 kg (krave) s mliječnom proizvodnjom od oko 1.000 litara. Prije još kojih 15 godina bilo je to područje poznato radi proizvodnje odličnih volova u tipu podolca, koji su se kao radno blago prodavali na sve strane. Dugogodišnje poplave, koje u većem dijelu toga područja vladaju, gospodarska kriza i slaba briga ranijih vlasti za tamošnjeg seljaka, uništile su stočarstvo tih krajeva gotovo posvema. Dok se ne provede potpuna odvodnja nizinskog dijela tog područja, stočarstvo ne može napredovati.

Izrazite plus varijante u svim sojevima opisanim u ovom poglavlju daleko prelaze spomenute težine i količine mlijeka i ukazuju nam na potrebu sustavne selekcije, kao i na njenu svrsishodnost.

UZGOJ SVINJA

Broj svinja u Jugoslaviji i Banovini Hrvatskoj u god. 1938.

	Prasad	Nerastovi	Krmače	Ostale svinje	Ukupno
Jugoslavija	1.595.677	54.694	832.140	968.373	3,450.884
Banovina Hrvatska	434.411	7.442	183.776	224.420	850.049
Banovina Hrvatska u %	27,22	13,61	22,08	23,17	24,63

Prema statističkim podacima Ministarstva Poljoprivrede, broj svinja u Banovini Hrvatskoj iznosio je 1938. godine 850.049 komada, ili 24,63% od ukupnog broja svinja u državi (3,450.884). Uzmemo li u obzir da u velikom dijelu Dalmacije, Hercegovine, Hrvatskog Primorja i Like nema gotovo nikakvog uzgoja svinja, nego postoji tek slabo razvijeno držanje svinja, to je gornji odnos razumljiv.

Od ukupnog broja svinja u Banovini Hrvatskoj predstavljaju krmače 21,6%, pa je ta relacija obzirom na rasplođivanje vrlo povoljna, ma da moramo uzeti u obzir manju plodnost naših pasmina prema pasminama u drugim državama. Na jednog nerasta otpada 26 krmača, što je, obzirom na sezonsko pripuštanje, u mnogim krajevima i potrebno.

Sve statističke podatke o broju svinja moramo promatrati s rezervom, jer nam se čini, da ti brojevi nisu posve u skladu sa stvarnim stanjem, a napose obzirom na prasad, kojih broj bezuvjetno mora biti znatno viši.

Privredna važnost svinjogojstva.

Na 1 km² dolazi u Banovini Hrvatskoj oko 11,6 svinja, dok u cijeloj državi dolazi 12 svinja na 1 km². To je razumljivo, jer je svinjogojstvo samo u nekim dijelovima Banovine Hrvatske znatnije razvijeno. U uporedbi s drugim državama u kojima je svinjogojstvo jače razvijeno, kao što su na pr. Njemačka, Danska i Madžarska, Banovina Hrvatska znatno zaostaje po broju svinja na jedinicu površine.

Obzirom na važnost svinjogojstva u našoj, kako unutarnjoj tako i vanjskoj trgovini, treba nastojati da se poboljšaju relativno nepovoljni omjeri, koje nam pokazuje gornja tabela. Prema karti teritorijalnog rasprostranjenja svinja po kotarima, vidimo da se svinjogojstvo u Hrvatskoj poklapa sa krajevima intenzivne žitarske i oranične proizvodnje. U krševitim južnim ovčarskim predjelima

svinjogojstvo nema nikakovog većeg značenja, te ne podmiruje niti vlastitu potrebu, nego se svinje za klanje uvoze iz sjevernih krajeva. Rajoni Slavonije i Srijema predstavljaju najjače područje za proizvodnju masnih svinja, pa se tamo kukuruz sije uglavnom za tov svinja. U rajonima Sjeverne Hrvatske prevladava uzgoj svinja za meso, jer se prehrana svinja temelji na proizvodima malog seljačkog gospodarstva i otpacima mljekarstva. Posebno područje predstavlja okolina Zagreba s Posavinom, gdje je raširen tov svinja žirom. U travničkom području svinjogojstvo je slabo razvijeno, uglavnom radi velikog broja muslimanskog žiteljstva, pa se i kršćani bave manje uzgojem svinja (vjerska osjetljivost muslimana). U selima s kršćanskim žiteljstvom trebalo bi forsirati svinjogojstvo, jer su tamo cijene svinja na lokalnim tržištima vrlo dobre.

Pasmine i pasminska rajonizacija.

U Hrvatskoj se uzgajaju dva tipa svinja i njihovi križanci. Za nas je od ta dva tipa važnija svinja za proizvodnju masti (pasmine mangulica, turopoljac i bagun).

Druga grupa svinja je za proizvodnju mesa, kamo spadaju importirane engleske pasmine, najvećim dijelom jorkšir, berkšir i njihovi križanci s našim domaćim pasminama (najvažnije crno slavonsko svinjče — Pfeiferica i šiška).

Mangulica se uzgaja u Srijemu i Slavoniji, gdje u zadnje vrijeme prodire sve do Gradiške prema Hrvatskoj. Prema novom stanju spadaju u to područje kotari Derventa, Gradačac i Brčko. Ta se svinja odlikuje sposobnošću nagomilavanja masti u potkožnom tkivu, dočim je meso slabije kvalitete. Prilično je kasno zrela. U tov dolazi s 9—12—18 mjeseci, već prema intenzitetu gospodarstva koje tovi svinje. Tov traje većinom 3—5 mjeseci, pa svinje dolaze na tržište u težini od 180—220 kg, te nalaze dobru prođu na stranim tržištima masnih svinja (Beč, Prag). U mjerama za poboljšanje mangulice treba u prvom redu nastojati podići plodnost, donekle ranozrelost i iskorištavanje hrane.

Druga domaća pasmina za mast je **bagun,** koji se uzgaja u okolini Virja i Đurđevca, odakle se u zadnje doba širi prema Slavonskoj Podravini. Obzirom na proizvodne sposobnosti sličnih je osobina kao mangulica, te bi mjere za unapređenje te pasmine bile uglavnom iste kao kod mangulice. Bagun je pašna svinja, koja jedan dio tova provede u žirovini, pa se na taj način sam tov pojeftinjuje. U novije doba postao mu je konkurentom jorkšir, radi bržeg razvoja i boljeg iskorištavanja hrane. Međutim su Podravci na nekim mjestima uzgojili krupnijeg i ranozrelijeg baguna, a kako je nama svinja za mast potrebnija nega za meso, treba nastojati proširiti taj tip baguna.

Turopoljska svinja je pasmina za mast, koja se uzgaja u okolini Zagreba i Posavini do Gradiške, a u novije se doba širi i prema Kordunu. U okviru te pasmine možemo razlikovati dva tipa, jedan malo krupniji i ranozreliji, koji se uzgaja na većim posjedima, i sitniji, primitivniji tip u zapuštenijim poplavnim dijelovima. U području uzgoja turopoljske svinje proširen je obrt tovljenja svinja, gdje pojedini

»obrtnici« kupuju u jesen proljetnu prasad, šalju istu u žirovinu do siječnja, odnosno dok klimatske prilike dopuštaju, a zatim je dotovljuju kukuruzom u tovilištima. Tim se putem razvila simbioza između tih »obrtnika« tovljača i gajača, tako da je prođa turopoljske prasadi osigurana, premda gajačima ne odgovara uvijek cijena te prasadi.

Engleska bijela svinja (jorkšir) uzgaja se u sjevero-zapadnoj Hrvatskoj, te se njeno uzgojno područje poklapa uglavnom s područjem razvijenog govedarstva i malog intenzivnog seljačkog gospodarstva. Obzirom na proizvodnu sposobnost, predstavlja jorkšir u svom prvotnom obliku svinju za proizvodnju mesa za svjetsku potrošnju. Pored mesa tove u Podravini seljaci jorkširce i za proizvodnju masti, te su i u tom pogledu te svinje za domaće potrebe dobre. Prednost im je, u poredbi sa domaćim pasminama, daleko veća plodnost i ranozrelost, a manjak su veći zahtjevi obzirom na hranidbu i držanje, te manja otpornost prema štetnim utjecajima okoline. Neki naši stručnjaci nastoje jorkširsku svinju forsirati u naprednijim krajevima, radi dobivanja izvoznih proizvoda za engleska tržišta. Ta nastojanja su za našu stočarsku politiku nerealna.

Pored intenzivnog uzgoja svinja za meso u Gornjoj Hrvatskoj, nalazimo ih i u Lici, Gorskom Kotaru, Dalmaciji, Bosni itd., gdje predstavljaju manje ili više uspjele križance sa šiškom, prilagođene tamošnjim gospodarskim prilikama. Lika, Bosna i Hercegovina proizvode uglavnom za vlastite potrebe, koje namiruju 30—70%, dok ostali dio potreba namiruju iz sjevernih svinjogojskih krajeva.

Šiška kao domaća svinja u jugoistočnim predjelima nema veće privredne važnosti. Kad smo već kod pasmina, moramo spomenuti i **Pfeifericu ili crno slavonsko svinjče,** radi njegovog značenja za istočne krajeve Slavonije, naročito za okolinu Osijeka. Ta je pasmina nastala križanjem domaće lasaste mangulice s berkširskim i Poland-China nerastovima, a odlikuje se kao svinja za kombiniranu proizvodnju, t. j. za mast i meso. Vezana je uz veleposjede, dosta je neizjednačena, te nema većeg značenja za zemaljski uzgoj svinja.

UZGOJ KONJA

Broj konja u Jugoslaviji i Banovini Hrvatskoj u god. 1938.

	Ždrebad	Kobile	Pastusi	Konji	Ukupno
Jugoslavija	208.095	520.184	16.160	520.031	1,264.470
Banovina Hrvatska	79.236	167.335	3.593	142.561	392.665
Banovina Hrvatska u %	38,1	32,2	22.24	27,41	31,1

Broj konja u Banovini Hrvatskoj iznosi, prema državnoj statistici za godinu 1938. u svemu 392.665 grla, što čini 31,1% od ukupnog broja konja u državi. Obzirom na rasplodne kobile stoji Hrvatska vrlo povoljno, a naročito u omjeru prema drugim dijelovima države. Dok je u Banovini Hrvatskoj od ukupnog broja konja bilo 42,61% kobila i 20,18% ždrebadi i samo 36,3% konja, u ostalim dijelovima države ima samo 40,47% kobila i 14,79% ždrebadi, a čak 43,3% konja. Na 100 kobila dolazi prema tome u Hrvatskoj 47,35 ždrebadi i 85,2 konja, dok u ostalim krajevima Jugoslavije samo 35,5 ždrebadi, a oko 107 konja. Prema tome se može razabrati, da Hrvatska drži više kobila i uzgaja više ždrebadi, koju onda prodaje za rad u druge dijelove države ili u inozemstvo. Maleni seljački posjedi u sjevernoj Hrvatskoj nemaju niti rentabilitetnih uslova za držanje konja za potrebe svoga gospodarstva, te zato drže više kobile, i nastoje da u prodaji ždrebadi i konja nađu rentabilitet te grane stočarstva.

Upadljivo je, da je u Banovini Hrvatskoj broj pastuha relativno manji nego u ostalim dijelovima države. Tako na 46,6 kobila u Banovini Hrvatskoj dolazi jedan pastuh, dok u ostalim krajevima iznosi taj omjer samo 28,1. Uzmemo li u obzir gušću naseljenost naših glavnih konjarskih krajeva, to može ovaj broj pastuha zadovoljiti današnje potrebe.

Privredna važnost uzgoja konja.

Broj konja na 1 km² u Banovini Hrvatskoj iznosi 5,6. Taj je odnos mnogo povoljniji nego u čitavoj državi, gdje iznosi samo 5 konja na km². Po broju konja na km² dolazi Hrvatska ispred Francuske, Češke, Italije, Bugarske, ali iza Madžarske, Poljske, Njemačke, Holandije, Danske i Belgije.

Po uzgoju konja najjači su naši krajevi Slavonija, Sjeverna Hrvatska i Gornja Posavina.

Razmotrimo li ostale rubrike iz priložene tabele, vidimo da je Banovina Hrvatska, obzirom na broj konja, u daleko povoljnijem položaju, nego ostali krajevi države. To bi još više došlo do izražaja kada bi se uzeo u obzir i kvalitet konja, koji je u hrvatskim krajevima uz Vojvodinu na najvišem stupnju u cijeloj državi. Na 100 ha poljoprivredne površine dolazi 10, a na 100 ha oranice 21,8 konja. Taj broj može za potrebe obrađivanja polja posve zadovoljiti, pa možemo reći da je kod mnogih gospodara držanje konja, obzirom na svladavanje poslova u gospodarstvu, upravo pretjerano veliko, ali ih gospodari ipak drže i nastoje da rentabilitet postignu obavljanjem radova izvan svoga gospodarstva, te uzgojem i prodajom ždrebadi.

Broj konja na 100 stanovnika u Banovini Hrvatskoj iznosi 8,9, a na 100 poljodjelaca 12,6. Ti su brojevi kod nas daleko povoljniji nego u ostalim dijelovima države i u većini evropskih država, ali nepovoljniji nego u Danskoj, Poljskoj, Švedskoj, Madžarskoj i Rumunjskoj, koje su najjače evropske države obzirom na broj konja. Na 10 gospodarstava dolazi u Hrvatskoj samo 6,3 konja, što daje dojam dosta slabog odnosa, ali moramo uzeti u obzir da je u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Hercegovini uopće malen broj konja, pa je većina seljačkih posjeda bez konja, a najveći dio gospodarskih poslova obavljaju magarci i mule.

Osim toga se u mnogim hrvatskim krajevima nalazi i velik broj malih gospodarstava bez konja, gdje sve poslove obavljaju goveda.

Pasmine i pasminska područja.

U okviru Banovine Hrvatske uzgaja se 5 pasmina konja: teški konji belgijskog tipa, nonius, lipicanac, bosanski konji, i mjestimice, arapski punokrvnjak i njegovi križanci.

Teški konj belgijskog tipa uzgaja se zadnjih 40 godina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to gotovo isključivo na području malih, intenzivno vođenih seljačkih gospodarstava. Središte uzgoja su kotari Čakovec, Prelog, Ludbreg, Koprivnica, Đurđevac, Bjelovar i Križevci, odakle dobivamo i najbolje konje za rasplod. Konj iz toga područja predstavlja zapravo tip našeg teškog konja. U poredbi sa stranim uzgojima iste pasmine, naš teški konj je manji, lakši i gotovo bi rekli zbijeniji. U Posavini, naročito u kotaru Dugo Selo i Velika Gorica, konjogojstvo je veoma razvijeno i tu se uzgaja uz domaćeg posavskog konja (uglavnom posavski lipicanac) i mali belgijski križanac. Kako se u novije vrijeme taj tip počeo naglo širiti prema Donjoj Posavini, Kordunu, Lici i Gorskom Kotaru, potrebno je istaknuti, da su njegove plus varijante doduše vrlo dobri radni konji, ali njegova vrijednost za rasplod nije velika. Radi razmjerno povoljne cijene, seljaci bi željeli da i upravne vlasti izabiru pastuhe u okviru tih križanaca, jer ne poznaju dovoljno temelje nauke o nasljeđivanju, koja nas uči, da pastuh križanac odlične tjelesne građe može po svome potomstvu potpuno zakazati. Moglo bi se pokušati, ali vrlo oprezno, eventualno konsolidirati te križance, ali bi svakako taj pokušaj morali voditi naši iskusni konjogojski stručnjaci.

Teški konji radi svojih uzgojnih osobina (prilagođenje malom seljačkom posjedu, prilično lako uzgajanje u štali) prodiru u područje intenzivne poljoprivrede, na istok u Slavoniju i prema jugu bivše

Zagrebačke Županije, gdje se uzgaja toplokrvni konj. O oportunitetu takvog širenja ne možemo ovdje u par redaka reći, ali možemo spomenuti, da naši teži tipovi noniusa i lipicanca predstavljaju za tamošnja gospodarstva mnogo vrjednije proizvode od belgijskog križanca.

Uzgojno područje **noniusa** predstavljaju Srijem i jedan dio Slavonije, gdje se nonius sukobljuje sa lipicancem. Nonius se odlikuje radnim sposobnostima, priličnom masom za toplokrvnjaka, energijom, te čvrstoćom tjelesne građe. Za nizinske predjele intenzivne poljoprivrede i razbacanih parcela, predstavlja nonius nenadoknadivog konja. Kako je nonius i za vojničke potrebe odličan konj, te pogodan za dresuru, to ga i s te strane treba favorizirati, jer će i u normalnim vremenima naći prođu, bilo za naše, bilo za strane potrebe.

U mnogim krajevima Slavonije u zadnje vrijeme rado se uzgaja **križanac noniusa i lipicanca,** pa premda nemamo objektivnih podataka o njegovoj radnoj vrijednosti, ipak možemo reći, na osnovu razgovora s gajačima, da prosječni križanci odgovaraju njihovim potrebama. Naši su konjogojski stručnjaci rekli i o tom svoje mišljenje, koje se može rezimirati tako, da su oni tim proizvodima zadovoljni.

Područje uzgoja **lipicanskog konja,** te kod mnogih nestručnjaka upravo omražene »gospodske« pasmine, pruža se južnom Slavonijom preko Korduna prema Lici. U novije vrijeme bi mnogi gajači željeli u svom gospodarstvu nadomjestiti lipicanca teškim konjem, čime bi mjestimice učinili veliku pogrešku. Za udaljena tržišta, razbacane parcele, tvrde kamenite puteve i sprežni rad predstavlja lipicanac odličnog konja, pa mu je prema tome budućnost osigurana. Naše konjogojce zavodi često povoljnija prodajna cijena teških konja i njihovih križanaca, pa zanemaruju lipicanca i u krajevima gdje lipicanac svojim svojstvima najviše odgovara. To je jedna greška koju treba u interesu zemaljskog konjogojstva popraviti.

Lipicanske križance susrećemo i u jednom dijelu Dalmacije i zapadne Bosne, koji je spadao u područje bivše ergele u Biogradu na moru.

U našim bosanskim kotarima uzgaja se već nekoliko decenija **arapski konj,** koji kao jahaći konj dolazi u obzir u plodnijim krajevima i riječnim dolinama. U kotarima Brčko, Gradačac i Derventa trebalo bi forsirati noniusa i lipicanske križance, jer seljačka gospodarstva, obzirom na sprežni rad, zahtijevaju jačega konja.

Bosanski brdski konj se uzgaja u bosanskim i hercegovačkim kotarima. Već prema pojedinom kraju razlikujemo uglavnom dva tipa bosanskog konja, i to veći, krupniji dolinski tip i sitniji, manji planinski tip. Po besputnim bosanskim krajevima i krševitoj Hercegovini, za prenos tovara i za poljodjelski rad, nema boljega konja. I u vojničke svrhe nalazi bosanski konj odličnu prođu kao tovarni konj. Kako mi nemamo na svom području ergele za uzgoj bosanskog konja, bilo bi potrebno u što skorijem vremenu osnovati, za potrebe banovine Hrvatske, ergelu za uzgoj bosanskog konja. Na taj način bismo

osigurali našim konjogojcima vrelo odličnog rasplodnog materijala, a narodnoj privredi indirektno stvorili jedno novo vrelo prihoda.

Budući da je pred kojih desetak godina Italija pokupovala iz Bosne najbolje rasplodne kobile za svoje potrebe, to je kakvoća bosanskog konja osjetno nazadovala. Pred nekoliko godina izašle su radi toga odredbe vojnih vlasti o kontroli prodaje konja, prema kojima se ni jedna rasplodna kobila ni pastuh ne mogu prodati u inostranstvo bez naročitog odobrenja. Na taj isti poticaj osnovana je i ergela za uzgoj bosanskog konja na Igmanu kod Sarajeva, koja je tek pred nekoliko godina započela radom. Kako ta ergela po novoj političkoj podjeli ne će imati mnogo utjecaja na naš uzgoj, potrebno je da mi osnujemo svoju vlastitu ergelu bosanskih konja.

UZGOJ OVACA

Prema iskazu poljoprivredne statistike za godinu 1938. iznosi broj ovaca u Banovini Hrvatskoj 2,000.862 grla ili 20% ukupnog broja ovaca u državi.

Obzirom na prirodne uvjete za ovčarstvo u Banovini Hrvatskoj, taj broj nije premalen. Čitavo područje sjeverne Hrvatske, sa malim seljačkim posjedima, ne daje uslova za veći razvoj ovčarstva. Apsolutnim ovčarskim krajevima možemo smatrati Velebit i područje krševitih dalmatinskim »pašnjaka«, te bosansko planinsko područje.

Broj ovaca u Jugoslaviji i Banovini Hrvatskoj u godini 1938.

	Janjad	Ovce za priplod	Ovnovi za priplod	Ostali ovnovi i ovce	Ukupno
Jugoslavija	1,870.792	6,954.203	411.852	900.510	10,137.357
Banovina Hrvatska	442.545	1,167.831	85.267	205.219	2,000.862
Banovina Hrvatska u %	23,66	18,23	20,70	22,8	19,74

Od ukupnog broja ovaca u Hrvatskoj otpada oko 22% na janjad, a oko 60% na ovce za rasplod. Broj rasplodnih ovnova, općenito uzevši, je dovoljan (na 1 ovna oko 15 ovaca). Međutim treba istaknuti da ta, na oko povoljna, relacija leži u činjenici, što južni ovčarski krajevi imaju velik suvišak ovnova u omjeru prema ovcama, dočim je u područjima sa slabo razvijenim ovčarstvom broj uzgojenih ovnova vrlo malen, pa se često događa da ovce ostanu jalove radi pomanjkanja ovnova. U statistici nalazi se rubrika: »ostali ovnovi i ovce«, koja iskazuje 1/10 svih ovaca u banovini; ona predstavlja po svoj prilici jalove ovce, mlade i prekobrojne ovnove, te stare ovnove određene za izlučivanje.

Za normalan prirast stada računa se u našim krajevima, oko polovice ženskog podmlatka (to znači oko 25% ukupne ojanjene

janjadi). Ako računamo od 100 ovaca godišnje 95 janjadi, kod toga 48 ženske janjadi, to bi na 100 ovaca morali godišnje ostaviti 24 ženska janjeta. U statistici iskazani broj janjadi po prilici odgovara zahtjevima prirasta. On je manji, odnosno veći, već prema izgledima za rentabilitet ovčarstva u pojedinim godinama.

Prema zasadama nauke o gospodarskoj upravi, rasprostranjenje primitivnih pasmina ovaca ukazuje nam na ekstenzivnost poljodjelske proizvodnje ili na nemogućnost intenziviranja te proizvodnje radi prirodnih faktora. Pogledamo li na kartu rasprostranjenja ovaca u Jugoslaviji upada nam u oči mali broj ovaca na jedinici površine u sjevernim i sjeverno-zapadnim krajevima, dok prema jugu i jugoistoku taj broj stalno raste. Gotovo bi rekli, da rasprostranjenje ovčarstva pokazuje diametralnu oprečnost rasprostranjenju svinja.

Uzmemo li u razmatranje područja bivše Savske i Primorske banovine, to vidimo da najveći broj ovaca u Banovini Hrvatskoj otpada na bivšu Primorsku banovinu (oko 75%). U kasnijim ćemo se izlaganjima još osvrnuti na tu pojavu.

Privredna važnost ovčarstva.

Kako smo mi zemlja koja uvozi velike količine vune i vunenih prerađevina, a kako je svjetska trgovina sve zamršenija, to je potrebno da i mi nastojimo barem smanjiti uvoz vune i vunenih prerađevina. Smanjenje uvoza ćemo postići na dva načina: 1. poboljšanjem uzgojnih prilika i podizanjem broja ovaca, i 2. poboljšanjem kvalitete vune i uzgojem pasmina sa finim runom, u krajevima koji takvom uzgoju odgovaraju.

Veliki broj seljačkih gospodarstava u sjevernoj Hrvatskoj uopće nema ovaca, premda bi i ta najmanja gospodarstva mogla držati barem po nekoliko ovaca. Te bi ovce podmirivale kućne potrebe na vuni, te bi jedan veliki dio uvezene vune za pletivo otpao. O dalnjim koristima, koje bi te ovce donijele svom vlasniku, nije potrebno ni govoriti.

Prema statističkim podacima, koje je proračunao dr. ing. M. Hercigonja, kreće se broj ovaca na 1 ha pašnjaka u južnim krajevima Hrvatske u kotarevima:

Benkovac	2,6	Brač	0,5
Biograd	1,8	Makarska	0,9
Imotski	1,3	Preko	1,0
Knin	2,1	Hvar	0,4 itd.

Prema Bosni i Hercegovini se taj prosječni broj povećava:

Livno	1,3	Prozor	2,3
Duvno	0,6	Stolac	2,0
Konjic	3,1	Bugojno	4,2
		Ljubuški	4,0

Premda su dalmatinski »pašnjaci« vrlo slabi, te predstavljaju uglavnom goli krš, to je ipak prosječni broj ovaca koji se na njima

prehranjuje premalen. Taj mali broj nije posljedica slabosti pašnjaka nego gospodarskog stanja seljaka, koji je iz godine u godinu morao smanjivati broj ovaca, da bi došao do gotovine za namirenje svojih kućnih potreba.

Da je tome tako, ukazuje nam činjenica da u Livnu i Duvnu dolazi na 1 ha pašnjaka svega 1,3 odnosno 0,6 ovaca, premda su tu već bolji pašnjaci, koji bi lako prehranili i 3 do 4 ovce na 1 ha. Broj ovaca u Bugojnu, Konjicu, Ljubuškom itd. je također premalen, te bi se, obzirom na tamošnje planinske pašnjake, dao podvostručiti, kako je to bilo još prije par decenija. Tako bi mi došli u prvom redu do velike količine vune, podigli domaći obrt i dobrim dijelom s malih tržišta u tim krajevima potisnuli tvorničke prerađevine, koje gotovo isključivo potječu od uvezenog materijala. Pored vune, tim bi putem dobili i više mliječnih proizvoda, sira i masla, te bi se i na taj način povećao narodni dohodak. Ovdje ističemo, da od ovčarskih proizvoda u tim krajevima, a naročito u Bosni i Hercegovini, imaju koristi samo veći posjednici i trgovci, dočim najsiromašniji seljaci često i nemaju ovaca, premda su pašnjaci većim dijelom u rukama banovine, te na njih imaju pravo i najsiromašniji.

Podizanje ovčarstva u Lici ima svoje prirodne granice. U ličkim poljima se broj ovaca kreće po seljačkom gospodarstvu između 10 i 50 komada. U tim granicama treba i dalje forsirati ovčarstvo, s time, da se omogući držanje ovaca i najsiromašnijima, koji danas i nemaju ovaca. U području Velebita predstavlja ovčarstvo vrlo važnu granu privrede, naročito za Podgorca, a ovčarski proizvodi služe za namirenje domaćih potreba, te su tako vrlo važno vrelo prehrane tamošnjeg naroda. Melioracija planinskih pašnjaka, a pri tome u prvom redu opskrba vodom, predstavlja temeljni uvjet podizanja planinskog gospodarstva, a time i ovčarstva u krševitim i planinskim dijelovima Banovine.

Obzirom na raspodjelu ovaca u pojedinim krajevima, u Banovini Hrvatskoj dolazi na 1 km² 29,7% ovaca, dok je u čitavoj Jugoslaviji taj broj 39,7. Komentara ovim brojevima ne treba, jer je uočljiv iz priložene karte o gustoći ovaca u pojedinim kotarima.

U drugim državama, sličnim Hrvatskoj po ekonomskoj strukturi (Bugarska), broj je ovaca u odnosu na seljačka gospodarstva daleko povoljniji, a vidimo da i industrijske zemlje, kao na pr. Njemačka poduzimlju aktivne mjere za podizanje ovčarstva. Navođenje Engleske kao primjera za gustoću ovaca za 1 km¹ (preko 100) nije na mjestu, jer je taj broj vezan uz ogromne latifundije, koje sa seljačkom strukturom naše zemlje nemaju nikakove sličnosti.

Pasmine i pasminska područja.

U pasminskom pogledu možemo, obzirom na naše ovčarstvo, razlikovati uglavnom dva područja: nizinski krajevi, naročito na istoku Hrvatske, predstavljaju područje uzgoja **cigaje** i njezinih križanaca, koji prema zapadu prelaze u birku (pramenka križana sa finorunim pasminama ovaca); drugo je veliko područje pramenke

od Gorskog Kotara na jugoistok. Cigaju uzgajaju uglavnom veći posjednici radi proizvodnje mesa i vune (vuna podesna za tkanje grubljeg sukna). Na seljačkim posjedima je broj ograničen uglavnom za domaće potrebe, te u malom broju za prodaju janjadi u mesarske svrhe. Od ukupnog broja ovaca u Hrvatskoj, cigaja i njeni križanci predstavljaju po prilici tek 4%.

Najveći broj ovaca (preko 95%) predstavljaju razni sojevi **pramenke,** koji se međusobno razlikuju po količini proizvoda, dok su u kvaliteti podjednaki. Najsitniji su sojevi u Primorju, Lici i Dalmatinskoj Zagori, a najfiniju vunu posjeduje tzv. paški soj, kod kojega se već preko jednog stoljeća vrši ekstenzivno ukrižavanje sa krvi paduanske i merino pasmine. Nakrupnije sojeve pramenke nalazimo u području bosanskih planina.

Sve ove sojeve obilježava ekstenzivni karakter uzgoja sa proizvodnim sposobnostima ograničenim prirodnim faktorima, gdje čovjek gotovo niti ne pokušava da te faktore poboljša. Ovce su uzgajane u tri smjera: na mlijeko, meso i vunu. Obično kod pojedinih sojeva jedno od tih svojstava prevladava, već prema načinu njihove upotrebe, ali se u najvećem dijelu pažnja obraća na što obilniju proizvodnju vune.

Težina ovaca iznosi oko 25—40 kg. s dobro izraženim seksualnim dimorfizmom. Mliječnost se kreće za vrijeme jedne laktacije između 40 i 150 litara mlijeka po ovci, pa bi bila potrebna selekcija obzirom na mliječnost, koja seljaku donosi najveće prihode od ovčarstva. Vuna je gruba, podesna samo za naročite prerađevine, a potroši se najvećim dijelom u samom području, gdje je proizvedena. Kod nastojanja oko usavršavanja proizvodnje vune treba u prvom redu podići količinu vune, a ne kvalitet obzirom na finoću. Pokušaji s oplemenjivanjem ličkih ovaca s bosanskim ovnovima nisu do sada donijeli upadljivih rezultata, ali što je mnogo važnije, ukazali su na potrebu ličkih polja za krupnijom ovcom.

Rad oko križanja **pramenke** sa **karakulima** u svrhu dobivanja krzna nije naišao kod naroda na odaziv, u prvom redu zbog teške aklimatizacije karakula u našim područjima, pa je ostao ograničen na neke posjede i veća stada, gdje se rad nalazi za sada još u stadiju pokusa. Predratna nastojanja oko uvođenja stepskih krupnijih ovaca također nisu imala uticaja na promjenu tipa pramenke.

Ukratko, pramenka ostaje ovca našeg krša i planinskih dijelova, a u svrhu popravka uzgoja treba u prvom redu podići ekonomsku snagu seljaka, a onda tek preći na tehničke mjere oko unapređenja ovčarstva.

UZGOJ KOZA

Broj koza u Jugoslaviji i Banovini Hrvatskoj u god. 1938.

	Jaradi	Koze i jarčevi	Ukupno
Jugoslavija	404.983	1,485.403	1,890.386
Banovina Hrvatska	75.131	207.554	282.685
Banovina Hrvatska u %	18,55	14,0	15,0

U krševitim krajevima na Velebitu i jugu od Velebita predstavlja koza obljubljenu domaću životinju, koja tamošnjem siromašnom svijetu pomaže sastavljati kraj s krajem. Ukupno se u Hrvatskoj nalazi oko 300.000 koza, što čini oko 15% od ukupnog broja koza u državi. Vidimo, da je broj koza u Hrvatskoj relativno malen, ali uzevši u obzir da su koze ograničene na siromašne krševite krajeve, to im ekonomsku vrijednost ne možemo zanijekati. Koza uglavnom služi svojim mlijekom i mesom, a u mnogo krajeva i kostrijeti. Premda nanosi znatne štete šumi ometajući pošumljenje krševitih krajeva, to možda ipak koza ne bi morala biti istrijebljena, jer je u tim krajevima ne može potpuno nadomjestiti niti jedna domaća životinja.

Po pasmini pripadaju naše koze uglavnom domaćoj balkanskoj kozi, koja se odlikuje malim zahtjevima i velikom otpornošću, ali zato prilično slabim proizvodnim sposobnostima.

U sjevernim naprednim predjelima, naročito na periferiji gradova kod tvorničkih radnika i malih ljudi treba forsirati držanje mliječnih koza, koje za te slojeve pučanstva imaju veliku privrednu važnost (sanska koza).

PERADARSTVO

Broj peradi u Jugoslaviji i Banovini Hrvatskoj u godini 1938.

	Kokoši	Patke	Guske	Pure	Ukupno
Jugoslavija	19,418.935	1,119.948	1,339.218	895.063	22,763.164
Banovina Hrvatska	4,850.738	314.735	420.699	299.425	5,885.597
Banovina Hrvatska u %	24,98	28,1	31,4	33,84	25,9

Iz gore navedene tabele vidi se da je Banovina Hrvatska u godini 1938. imala 25,9% od peradi cijele države, ili oko 6 miliona komada. Prosječno su najviše zastupane kokoši, koje se drže u svim krajevima Hrvatske u velikom broju, s iznimkom Hrvatskog Primorja, Like i Gorskog Kotara, gdje je broj kokoši nešto manji. Kao osobito važna kokošarska središta poznati su Hrvatsko Zagorje, Bosanska Posavina i Slavonija.

Broj pataka i gusaka pokazuje, da je i ta važna grana peradarstva razvijena u hrvatskim krajevima, a napose je brojna u sjevernim dijelovima Hrvatske i u Slavoniji.

Uzgoj pura nije samo ograničen na Hrvatsko Zagorje, nego je raširen i po cijeloj sjevernoj Hrvatskoj, te po sjevernim kotarevima Dalmacije, gdje sam kotar Benkovac predstavlja po broju pura najjači centar u Hrvatskoj (preko 35 hiljada komada).

Pasminska područja peradi.

Teško je govoriti kod peradi o pasminskim područjima, jer je uzgoj peradi kod nas zapostavljen, radi na oko neprimjetne koristi koju peradarstvo donosi. Kod nas se već preko tri decenija pokušava importom stranih pasmina podići proizvodna svojstva naše peradi. Razmotrimo u prvom redu uzgoj kokoši.

Kokoši su rasprostranjene kao sitno vrelo prihoda po čitavoj Banovini. I u tome se pogledu ističu sjeverozapadni dijelovi Hrvatske, gdje je oplemenjivanje stranim pasminama u završnom dijelu prve faze — t. j. potiskujućim križanjem je domaća kokoš istisnuta, a na njezino mjesto su došli neizjednačeni križanci, koji su za mesnu proizvodnju podesniji od domaće kokoši, a kako su im i jaja krupnija, to i odatle potječe njihova veća vrijednost za narodnu privredu. Daljim bi radom trebalo te križance dotjerati i tipizirati. U glavnom prevladavaju u tim predjelima križanci i čisti uzgoji Plimouth-Rocks i Rhode-Island, premda nijesu rijetki križanci i čisti uzgoj velikih žutih pasmina kokoši.

Oko Karlovca susrećemo dobre uzgoje Plimouth-Rocks, a nekoliko uzgajača iz toga kraja proizvodi vrlo dobru rasplodnu perad. Na jugu od Karlovca prevladava domaća kokoš sa svim manama i odlikama većine naših domaćih pasmina (mali zahtjevi — slaba proizvodnja). Dalmacija — a naročito primorski otočki dijelovi — ima razmjerno malo kokoši, te ih za potrebe turizma uvozi iz sjevernih dijelova Banovine. Bosna i Hercegovina imadu vrlo mnogo peradi obzirom na gospodarstva, ali ta perad ne odgovara za izvoz radi slabe kakvoće. Zadovoljavaju uglavnom domaće tržište izuzev veće gradove, koji troše jedan dio kvalitetne tovljene robe iz sjevernih krajeva (na pr. Sarajevo).

Ukupan broj kokoši u Banovini Hrvatskoj iznosi 4,850.738 ili 25% od ukupnog broja u državi.

Guske. Nizinski krajevi Hrvatske, kao uopće krajevi u blizini bilo tekućih bilo stajaćih voda, uzgajaju mnogo gusaka, koje daleko premašuju zahtjeve domaćeg tržišta. Narod od toga uzgoja ima naročito veliku korist, a imao bi i veću, da je prodaja organizirana zadružno. Većinom se uzgaja domaća bijela i šarena guska, križana s emdenskom guskom. Radi pomanjkanja istraživanja u tom području ne možemo detaljno opisivati kapacitet proizvodnje, koji posjeduju guske. Napominjemo, da je domaća guska za tov vrlo dobra, premda ne dostiže težinu emdenske guske, ali je zato tim obljubljenija kod domaćih potrošača. Ukupni broj gusaka iznosi u Hrvatskoj 420.699, što čini oko 31.4% od ukupnog broja u državi.

Patke. U područjima uzgoja gusaka leži i uzgojno područje pataka, a po pasmini su domaće i križanci istih s pekinškom patkom, odnosno čisti uzgoji ove posljednje. Forsirati brojno peradarstvo ima smisla samo na osnovu studija na terenu, a taj za danas još manjka. Ukupan broj pataka u Hrvatskoj iznosi 314.735 ili 28,10% od ukupnog broja u državi.

Pure. Uzgoj pura predstavlja za veliki dio Hrvatske vrlo obilno vrelo prihoda ili, bolje rečeno, mogao bi predstavljati da su cijene bolje. Hrvatsko Zagorje, Prigorje, Podravina, Posavina itd. predstavljaju područje brojno intenzivnog uzgoja pura. U pasminskom pogledu je raširena uglavnom zagorska domaća pasmina sa mnogim varijantama, a osobito u pogledu boja, dočim su proizvodne sposobnosti kod svih podjednake. U novije se vrijeme forsira broncasta pura, a u nekim krajevima sporadično susrećemo i virginske bijele pure (križanci su nešto jače rasprostranjeni). Ukupan broj pura u Hrvatskoj iznosi oko 300.000 ili oko 33,9% od ukupnog broja u državi.

STOČARSKA PROIZVODNJA

Stočarsku bi proizvodnju mogli najtočnije ustanoviti kada bi imali organiziranu kontrolu proizvodnje, ili barem točne podatke o prosjeku proizvodnje naših uzgoja i pasmina u pojedinim krajevima. Kako na žalost nemamo tih podataka, to smo se morali poslužiti približnim procjenjivanjem.

Pri studiju stočarske proizvodnje moramo se osvrnuti na:

1. potrošnju i potrebe na stočnim proizvodima u samo kući stočara,
2. prodaju na domaćem (nutarnjem) tržištu i
3. izvoz stoke i stočnih prerađevina.

Bezuvjetno se najveći dio stočarske proizvodnje potroši u samoj kući i u gospodarstvu seljaka. Tako se radna snaga, zatim gnoj, vuna, mlijeko i mliječni proizvodi utroše velikim dijelom u samom gospodarstvu, dok za prodaju dolazi u obzir najviše živa stoka, meso i mast, jaja, perad, kože, mlijeko i mliječni proizvodi i dr.

Dio stočarske proizvodnje koji se potroši unutar samog gospodarstva ne možemo ustanoviti, nego tek približno ocijeniti, jer on ovisi o različnim lokalnim faktorima. Ipak možemo uglavnom reći, da seljačkim gospodarima u većini dijelova Banovine Hrvatske uspijeva, obzirom na stočne proizvode, namirivati ne samo svoje potrebe, nego i potrebe nestočarskih krajeva, a neki izrazito stočarski krajevi proizvode i znatne količine za izvoz.

PROMET STOKOM

Trgovanje stokom vrši se kod nas uglavnom na stočnim sajmovima. U Banovini Hrvatskoj održi se godišnje oko 8.000 tjednih i oko 1.500 mjesečnih i godišnjih sajmova, dok na Dalmaciju otpada oko 750 glavnijih tjednih i 30 godišnjih sajmova (u Dalmaciji su uzeti u obzir samo poznatiji sajmovi, inače skoro svako mjesto u Dalmaciji ima bar po jedan godišnji sajam lokalnog značenja) i na Bosanskohercegovačke krajeve Banovine Hrvatske oko 1.200 tjednih i 30 godišnjih sajmova.

Najjači su sajmovi, i za izvoz i za nutarnje tržište, u Hrvatskoj i Slavoniji. U okolici Bjelovara, Koprivnice, Đurđevca, Križevaca,

Čazme, Grubišnogpolja, Garešnice, Nove Gradiške, Zagreba i Karlovca su najjači sajmovi za goveda. Sajmovi svinjama su najpoznatiji u Osijeku (najjači), Bjelovaru, Koprivnici, Križevcima, Garešnici, Varaždinu, Vukovaru, Vinkovcima, Slav. Požegi, Đakovu i Šidu. Za konje su najpoznatiji sajmovi u Koprivnici, Prelogu, Varaždinu, Čakovcu, Bjelovaru, Osijeku, Vinkovcima, Karlovcu i Sisku.

Najvažniji sajmovi u Dalmaciji su u Benkovcu, Kninu, Sinju, Splitu, Makarskoj, Imotskom, Zadvarju i Obrovcu. Ovdje je naročito živ promet ovcama. Za ove sajmove dolazi stoka iz bliže okolice, a na neke (Sinj, Split, Makarska, Zadvarje) doprema se stoka iz bližih krajeva Bosne (Livno, Duvno, Kupres i Bugojno). Solin i Trilj su poznati godišnji sajmovi malim bosanskim konjima i mazgama.

U bosanskim krajevima su najjači sajmovi u Livnu, Duvnu, Kupresu, Bugojnu i Travniku. Ti sajmovi podmiruju potrebe bližih krajeva Hercegovine i Dalmacije, a nekada su na njima i Talijani uzimali veći broj bosanskih konja. Iz ovih su se krajeva prije krize kupovala goveda i ovce za izvoz u Italiju (Trst i Ancona) i goveda za Maltu. Međutim je danas taj izvoz veoma malen i ti sajmovi uglavnom imaju obilježje unutrašnjeg tržišta.

Osim sajmova za izvoz i unutrašnje tržište, imamo sajmove samo lokalnog značenja. Ta lokalna tržišta ograničuju se uglavnom na najbližu okolicu. Tamo nalazimo i danas primitivan način trgovanja, tzv. trampu (zamjena stoke za stoku, zamjena stoke za žito, krmu i dr.).

Unutrašnji promet.

Unutrašnjim prometom stoke nazivamo promet stokom iz jačih stočarskih krajeva u krajeve, gdje stočarska produkcija ne može podmirivati sve potrebe, dakle onaj dio stočarske proizvodnje, koji se ne potroši unutar samoga gospodarstva, te služi za podmirivanje potreba u slabijim stočarskim krajevima i za izvoz. Najveću oskudicu na stoci i stočnim proizvodima osjećaju krajevi duž obale Jadranskog Mora, te moraju te proizvode nabavljati iz gospodarski povoljnije smještenih krajeva.

Teško je ustanoviti koliki je unutrašnji promet, budući da nam za to nedostaju statistički podaci. Da dobijemo bar približnu sliku unutrašnjeg prometa poslužili smo se komercijalnim izvještajem Direkcije željeznica u Zagrebu. Prema tome izvještaju možemo ustanoviti samo unutrašnji promet stokom, koji je vršen željeznicom, dok se veliki dio unutrašnjeg prometa vrši automobilima i pješice. Priložena karta, koja je izrađena prema tom komercijalnom izvještaju, pokazuje nam da su jači stočarski krajevi zastupani s utovarom, slabiji s istovarom. Najjače utovarne stanice su u okolici Bjelovara, Koprivnice, Đurđevca, Križevaca, Karlovca, Varaždina i Osijeka (tu je najjači utovar svinja). Najjače istovarno mjesto je Zagreb, radi velikog konzuma (od zaklanih 19.974 goveda i 71.450 svinja u g. 1928. dopremljeno je željeznicom svega 1.150 vagona). Za Zagrebom slijede kao konzumna mjesta Osijek (u karti se to ne vidi, jer je osječka okolica bogata svinjama, koje se dopremaju pješice ili automobilima), Sušak i Split, dok se u Zaprešiću, Sesvetama i Petrinji istovaruje

stoka u svrhu preradbe u tamošnjim tvornicama suhomesnate robe (zadružna proizvodnja suhomesnate robe — Zaprešić, Rabus — Sesvete i Gavrilović — Petrinja).

Što se tiče suhomesnate robe, vidimo da je utovar najjači u mjestima produkcije, a istovar pak u mjestima po jačini konzuma (u Zagrebu se te godine istovarilo 100 vagona, dok ukupan uvoz iznosi 200 vagona).

U unutrašnji promet spada i klanje stoke za javnu potrošnju, pa radi interesantnosti donosimo podatke zaklane stoke u Hrvatskoj i Slavoniji za 1910. godinu, a u bivšoj Savskoj banovini i državi za godinu 1934.

	Rogato blago	Telad	Svinje	Prasad	Ukupno svinje
Hrvatska i Slavonija sa Srijemom 1910. god.	63.770	63.936			106.719
Bivša Savska banovina g. 1934.	72.083	123.786	210.503	22.707	233.210
Jugoslavija god. 1934	354.407	334.338	448.651	70.344	518.995
Od cjelokupnog klanja u državi otpada na biv. Savsku ban. u %	20,3	37,0	46,9	32,3	44,9

Podaci za 1910. godinu odnose se samo na zaklanu stoku u javnim klaonicama, a podaci za 1934. godinu na svu zaklanu stoku koju su pregledali veterinari, odnosno ispitani pregledači. Veterinari vrše pregled u svojim sjedištima, a pregledači po selima.

Broj zaklane stoke u tabeli ne odgovara faktičnom stanju, jer pregledu ne podleži zaklana sitna stoka (svinje, ovce i koze) koja se kolje za privatnu potrošnju. Sigurno ima još zaklane stoke za javnu potrošnju, koju pregledač nije iz bilo kakovih razloga pregledao; u selima se često udruže susjedi, pa zaklanu životinju međusobno podijele po tržnoj cijeni.

Iz tabele vidimo da je u 1934. prema 1910. godini u Hrvatskoj i Slavoniji veoma povećano klanje teladi i svinja. Interesantno je, da se broj zaklanog krupnog rogatog blaga relativno veoma malo povećao. To nas upućuje, da se je potrošnja svinjetine i teletine povećala na račun potrošnje govedine. Povećanje klanja stoke proizlazi uglavnom iz povećanog broja stanovništva uopće, a napose gradskog, koje konzumira najviše mesa. Od ukupnog broja zaklane stoke u Hrvatskoj i Slavoniji otpada na sam Zagreb 25,3% rogatog blaga, 37,6% teladi i 24,0% zaklanih svinja. Povećano klanje teladi i svinja upućuje nas na povećani životni standard, a svakako tu ima udjela i smanjen izvoz (naročito svinja) i relativno niska cijena (naročito teladi).

Interesantan je odnos zaklane stoke u Hrvatskoj i Slavoniji prema zaklanoj stoci u državi. Od cjelokupnog klanja otpada kod teladi na bivšu Savsku banovinu 37%, a kod svinja skoro 47%. Vjerojatno je tome najvažniji razlog veći životni standard u hrvatskim krajevima, kao i činjenica da se u jugoistočnim krajevima države više kolju ovce. Još se mora uzeti u obzir da je u Hrvatskoj bolje organizirana kontrola nad živežnim namirnicama animalnog porijekla.

Vrijednost zaklane stoke ne možemo točno izračunati, jer za to nemamo nikakovih podataka. Mi smo to pokušali na taj način, što smo

izračunali vrijednost zaklane stoke za javnu potrošnju prema vrijednosti izvežene stoke iz Hrvatske, pa smo dobili da vrijednost zaklane stoke iznosi oko 588 miliona dinara. Kako vrijednost izvezene stoke sa područja Banovine Hrvatske iznosi preko 400 miliona dinara, to bi značilo, da vrijednost izvezene i zaklane stoke iznosi skoro milijardu dinara.

Da bi se bar približno mogla stvoriti slika o današnjem unutarnjem prometu stokom, donosimo podatke unutrašnjeg prometa u Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1910. Tada se je prodalo za unutrašnje tržište:

60.508	konja
495.740	goveda
475.200	svinja
67.617	ovaca

Prema tome vidimo da je mala predratna Hrvatska davala za unutrašnje tržište veliki broj stoke, koji je kod konja bio dva puta veći, kod goveda 9—10 puta, kod svinja 2 puta veći nego izvoz iz čitave Jugoslavije u godini 1937.

Vanjski promet.

Najvažnije mjesto u ukupnom izvozu iz Jugoslavije zauzimaju proizvodi poljodjelstva, koji su zadnjih pet godina sačinjavali prosječno 33,6% vrijednosti ukupnog izvoza, te proizvodi stočarstva sa 27,2%. U pojedinim godinama je udio stočarskog izvoza još veći, tako da je u godini 1936. iznosio čak jednu trećinu vrijednosti cjelokupnog izvoza. U godini 1937. od vrijednosti ukupnog izvoza poljoprivrednih produkata otpada više od polovice na izvoz stoke i stočnih proizvoda.

Kod uvoza je slika posve drugačija. U zadnjim godinama sačinjava uvoz stoke i stočnih proizvoda tek 6% jugoslavenskog uvoza. Tako je na pr. bilo u godini 1938. od cjelokupnog uvoza, koji iznosi 4.985,341.932 dinara, tek 6.2% stočarskih proizvoda u vrijednosti od 310,098.628 dinara. Kod uvoza čine najveći dio ovčija vuna u vrijednosti od 142,000.000 dinara, zatim goveđe kože 113,878.424 dinara i mast i loj u vrijednosti od 37,312.705 dinara, što iznosi oko 95% uvoza stočarskim proizvoda ili oko 6% cjelokupne vrijednosti jugoslavenskog uvoza. Iznos od 300 milijuna dinara je dosta velik, pa bi trebalo podizanjem domaće produkcije tu stavku našeg uvoza stočarskih proizvoda reducirati na minimum.

Za procjenu udjela Banovine Hrvatske nemamo točnih podataka, tek se možemo poslužiti promatranjem odnosa bivše Savske banovine u izvozu stoke i stočnih proizvoda u godini 1937., a za primjer mogućnosti izvoznog kapaciteta i stočarske proizvodnje hrvatskih krajeva donosimo kasnije izvoz žive stoke iz Hrvatske i Slavonije u prosjeku godina 1908. do 1913.

Izvoz žive stoke i stočnih proizvoda iz bivše Savske banovine i cijele države u 1937. godini.

	Savska banovina		Jugoslavija		Otpada u % od cjelokup. izvoza na Savsku banov.	
	(tona) kom.	vrijednost	komada (tona)	vrijednost	komada (tona)	vrijed.
goveda	35.196	90,538.000	68.744	161,304.000	51,2	56,1
teladi	7.611	4.301.500	11.735	8,591.000	64,9	50,1
konja	8.221	32,316.500	25.913	63,854.000	31,8	50,6
svinja	**28.361**	**34,908.000**	**307.164**	**424,625.000**	9,2	8,25
ovaca	—	—	—	59,300.000	—	—
mesa	3.588	40,700.000	8.876	101,107.000	**40,4**	40,3
masti	3.084	57,900.000	8.333	122,518.000	**37,0**	47,2
slanine	675	7,916.600	2.054	26,214.000	32,9	30,2
koža	677	33,000.000	2.777	137,600.000	24,4	24,0
peradi	676	26,292.000	4.462	172,500.000	15,2	15,25
jaja	6.849	58,083.000	14.775	125,200.000	46,4	46,4
perja	42	2,774.000	803	52,800.000	5,2	5,25
Ukup. vrijednost izvoza	—	388,729.600	—	1.455,613.000	—	26,7

Gornja nam tabela rječito govori o stočarskoj proizvodnoj snazi hrvatskih krajeva. Sama bivša Savska banovina davala je preko jedne čevrtine vrijednosti cjelokupnog stočarskog izvoza Jugoslavije. Tako je iz bivše Savske banovine dolazilo preko polovine izvoza goveda i teladi, daleko preko trećine izvezenog mesa, masti i jaja, trećina izvoza konja, četvrtina koža itd. Taj izvoz bivše Savske banovine nije bio samo po kvantitetu znatan, nego je i po kvaliteti bio u mnogim proizvodima daleko iznad prosjeka drugih dijelova države.

To je napose vidljivo u izvozu konja, gdje je udio Savske banovine bio po broju grla 31,8%, po vrijednosti 50,6%, dakle jasan dokaz kvalitete izvezenih konja. Dok je jedan konj, izvezen iz Savske banovine, stajao u prosjeku 3.931 dinar, konji iz drugih dijelova države nisu postizavali niti polovinu te cijene, nego su stajali prosječno samo po 1.782 dinara. To je razumljivo, jer se izvoz konja iz hrvatskih krajeva sastoji većinom od teških konja belgijskog tipa, koji su daleko vrijedniji i više traženi, i za rad u poljoprivredi kao i u vojničke svrhe. Glavna izvozna područja i stanice za konje su u Banovini Hrvatskoj Bjelovar, Koprivnica, Čakovec, Varaždin, Osijek, Zagreb i Vinkovci, dakle sjeverni gospodarski napredniji hrvatski krajevi. Izvoz konja ide uglavnom u Italiju 40%, Njemačku 20%, Austriju 20% i Švicarsku 20% (prema podacima iz 1937. godine).

Bolji kvalitet goveda očituje se u prosječno višoj vrijednosti goveda izvezenih iz hrvatskih krajeva, koja je iznosila godine 1937. po grlu 2.572 dinara, dok je prosječna cijena goveda iz drugih krajeva države iznosila samo 2.109 dinara.

I za goveda su najvažnije izvozne stanice u sjevernim krajevima Hrvatske, gdje je i stočarstvo na najvišem stupnju: Bjelovar, Koprivnica, Zagreb, Sv. Ivan Žabno, Đurđevac i ostali: — dok izvoz teladi

polazi najviše iz Bjelovara, Koprivnice i Đurđevca. Izvoz živih goveda kreće većinom u Italiju, Njemačku i nešto na Maltu, dok se telad izvozi uglavnom u Italiju.

Relativno mali udio imala je bivša Savska banovina u izvozu živih svinja, koji je uglavnom dolazio sa velikih posjeda u osječkom kotaru, pa zatim iz okoline Bjelovara i Koprivnice. Taj je izvoz većinom išao u bivšu Čehoslovačku i Njemačku (Austriju). Znatan je udio hrvatskih krajeva u izvozu mesa i masti, slanine i kože, dok je izvoz ovaca neznatan.

U pogledu izvoza proizvoda peradarstva, koji zauzimaju često slabo zapaženi ali znatan dio našeg stočarskog izvoza, stoji Savska banovina sa 15% vrijednosti izvoza peradi i 5% izvoza perja dosta slabo u odnosu prema drugim krajevima države, dok u izvozu jaja zauzima dominantan položaj sa 46,4% cjelokupnog jugoslavenskog izvoza. Ako uzmemo u obzir da su hrvatski krajevi, a napose sjeverna Hrvatska, vrlo važno peradarsko područje, to nas 15% udjela u izvozu peradi iznenađuje. Međutim podaci za gornji udio bivše Savske banovine u izvozu peradi dobiveni su od željezničke direkcije u Zagrebu, pa nije uzet u obzir izvoz sa stanice Čakovec, koji pripada ljubljanskoj direkciji, a imade najveće poduzeće za izvoz peradi, koje pretežno kupuje i izvozi perad iz bivše Savske banovine. Nema dvojbe, da će udio Banovine Hrvatske u izvozu peradarskih proizvoda biti još znatniji, tim više što se i u hrvatskim kotarima Bosanske Posavine nalazi vrlo važno izvozno središte za sve proizvode peradarstva, tek će se morati posvetiti veća pažnja podizanju kvaliteta tamošnje peradi, kako bi se moglo zadovoljiti zahtjeve inozemnih tržišta i postići povoljnije cijene.

Ako uzmemo u obzir da je predratna Hrvatska i Slavonija izvozila u godini 1903.-1905. prosječno oko 2.250 tona žive peradi, to nas današnji izvoz Savske banovine (samo 676 tona) upućuje, da tu postoje još znatne mogućnosti veće proizvodnje.

Promotrimo li stočarski izvoz bivše Savske banovine u procentualnom odnosu kvantiteta i vrijednosti prema izvozu cijele države, to dobivamo neku povoljnu sliku o izvozu stočarskih proizvoda iz hrvatskih krajeva. Međutim je to samo relativna slika o odnosu prema drugim krajevima države, dok nam brojevi o apsolutnom izvozu stoke u omjeru sa predratnim izvozom Hrvatske i Slavonije pokazuju sliku velikog nazatka stočarskog izvoza iz hrvatskih krajeva.

Izvoz žive stoke u komadima.

	Jugoslavija u prosjeku 1934.-1938.	Sav. ban. 1937.	Hrvatska i Slavonija u prosjeku 1908.-1913.
goveda sa teladi	58.541	42.807	151.788
svinja	245.529	28.361	196.829
konja	28.998	8.221	27.673
ovaca i koza	58.541	—	21.451

Obzirom na broj žive stoke, vidimo, da je Hrvatska i Slavonija prije svjetskog rata izvozila u nekim vrstama daleko više stoke ne samo od bivše Savske banovine, nego i od cijele Jugoslavije. Tako je izvoz goveda iz Hrvatske i Slavonije bio u predratnim godinama gotovo tri puta veći nego izvoz goveda iz Jugoslavije. Izvoz konja i svinja nije mnogo zaostajao za današnjim jugoslavenskim izvozom, a daleko je nadvisivao izvoz bivše Savske banovine.

Jasno je, da se postavlja odmah pitanje, kako je došlo do takovog smanjenja izvoza stoke iz hrvatskih krajeva i koji su uzroci takovom nazatku izvoza. Uzroci su općeniti i posebni. Općeniti uzroci odnose se na čitavu poslijeratnu Evropu. Poslije rata su se trgovačke prilike u svijetu znatno promijenile, a napose trgovina stokom i stočnim proizvodima. Za vrijeme svjetskog rata Evropa nije bila sposobna da proizvodi dovoljno stoke, pa su se na tržištu pojavile nove prekooceanske zemlje, koje su smanjenjem produkcionih troškova i usavršavanjem konzerviranja, odnosno uleđivanja mesa, ostale i poslije rata kao ozbiljni konkurenti evropskih zemalja. K tome dolaze carinske smetnje i autarhična nastojanja poslijeratnih država, kao i sveopća gospodarska kriza, koja još više pojačava provođenje autarhične politike uvoznih zemalja. Oporavljanje stočarske produkcije opaža se u godinama 1936. do 1938., kada je smanjena produkcija u američkim zemljama radi serije suša.

Posebni razlozi smanjenja izvoza stoke iz hrvatskih krajeva su isto tako višestrani. Nestankom Austro-Ugarske promijenio se iz temelja položaj Hrvatske kao izvozne zemlje. Kod predratnog izvoza Hrvatske i Slavonije računan je izvoz i u sve ostale zemlje bivše Austro-Ugarske monarhije, tako i u Dalmaciju, Bosnu itd., koje su danas obuhvaćene unutrašnjim prometom, a to bezuvjetno smanjuje brojeve izvoza stoke u omjeru s predratnim stanjem. Nagli porast gradskog stanovništva, a time povišena potrošnja mesa u hrvatskim krajevima, ima isto znatan utjecaj na smanjenje izvoza stoke. Predratni veleposjedi u Hrvatskoj, sa velikim mogućnostima izjednačene proizvodnje stoke, davali su bezuvjetno za izvoz veći broj kvalitetne stoke nego današnji brojni sitni posjedi gospodarski slabijih malih posjednika i kolonista. I gospodarska kriza zadnjih godina prisilila je mnogoga gospodara da proda dio svoje stoke i da tako smanji proizvodnu sposobnost svoga posjeda.

Osobite poteškoće, koje se javljaju na svim tržištima svijeta i u međusobnim trgovačkim odnosima pojedinih država, smetaju i koče svaki trgovački promet, a isto tako i promet stokom, tako da gospodar mora uvijek biti u strahu, da li će mu biti moguće da izveze pravovremeno stoku, ili će morati gubiti i vrijeme i novac čekajući na mogućnost izvoza. Naročita je smetnja za povećanje izvoza stoke kod malih seljačkih gospodara, koji ne mogu u kvaliteti i izjednačenosti svojih proizvoda konkurirati većim posjedima i trgovcima. Dok se na velikom posjedu lakoćom sakupi vagon svinja ili goveda izjednačenih u starosti, izgledu, stepenu tovnosti itd., vagon sakupljen od seljačkih gajača predstavlja životinje često različitih pasmina, starosti, spola, ishranjenosti i dr., pa se tako naravno ne mogu zado-

voljiti profinjeni zahtjevi inozemnih kupaca, a niti postići prvorazredne cijene. Prije rata je stoka iz Hrvatske postizavala redovno prima kvalitetu, dok danas izvažamo relativno malo prima robe.

Da bi se uklonili ti manjci koji koče proizvodnju malih seljačkih gajača, potrebno je povesti sistematsku akciju u proizvodnji izjednačene i tipizirane robe, kao i u organizaciji prodaje stočarskih proizvoda putem zadruga, jer ćemo tek onda moći ne samo zadržati današnja, nego i osvojiti nova tržišta u borbi sa inostranom dobro organiziranom konkurencijom.

Nema dvojbe, da u Banovini Hrvatskoj postoje još velike mogućnosti proizvodnje na području stočarstva, pa će pod povoljnim uvjetima plasiranja stočarskih proizvoda odmah porasti i broj stoke, i proizvodnja stoke i stočnih proizvoda, jer je najbolji poticaj za proizvodnju kvalitetne robe dobra cijena i siguran plasman. Zato je zadatak upravnih vlasti, da povoljnim trgovačkim ugovorima omoguće što bolje unovčenje naše stoke na stranim tržištima, pa će to biti najmoćniji i najuspješniji poticaj za podizanje našega stočarstva.

STOČNE BOLESTI I ŠTETE OD STOČNIH BOLESTI

Velik dio narodnog imetka propada uslijed stočnih bolesti. Te se štete ne mogu izraziti točno u novcu, jer nam za to manjkaju pouzdani podaci. Izvještaji Ministarstva poljoprivrede donose doduše podatke o stočnim zaraznim bolestima, ali su ti podaci veoma nesigurni. Glavni razlog za tako nepotpune i nesigurne izvještaje leži u premalom broju veterinara i, uslijed toga, nedovoljno organiziranoj veterinarskoj službi. K tome možemo dodati neupućenost, neprosvjećenost i siromaštvo seljaka: neprosvjećen seljak misli, da je »suđeno« kad mu živinče ugine, a siromaštvo ga povrh toga tjera na sakrivanje, jer se boji, da veterinar ne zaplijeni i uništi kožu, koju bi on, da bar donekle nadoknadi štetu, upotrijebio za obuću. Bojazan od zatvora dvorišta i sajmova isto ga tako tjera na sakrivanje bolesti kod stoke. Mi imamo čak i takovih krajeva, gdje seljaci jedu meso od priklane bolesne životinje. Zato nije rijedak slučaj da seljaci, naročito u Bosni, obole od crnog prišta (anthrax-a) uslijed uživanja prišljivog mesa i nošenja obuće od prišljive kože.

Ima jedan način, kojim bi se seljaka, usprkos njegove konzervativnosti, privolilo na prijavljivanje bolesti. Taj je način: davanje odštete za uginulu stoku. Doduše o tome govori i naš zakon o ugušivanju i sprečavanju stočnih bolesti (čl. 106.), ali se praktički takova odšteta davala veoma rijetko, barem u naših krajevima.

Pri pokušaju da se barem približno izračunaju štete od stočnih bolesti, morali smo se poslužiti iskustvom Saveza zadruga za osiguranje stoke. Prema tim podacima je u zadnjih 5 godina uginulo prosječno godišnje oko 3% osiguranih goveda. Za konje i svinje ne možemo dobiti takove podatke, jer je kod Saveza osiguran samo mali broj konja i svinja. Ipak, prema tim nepotpunim podacima ugibalo je godišnje u prosjeku 1938. i 1939. godine 3% konja i 8% svinja. Za ovce nemamo uopće podataka, jer u tom pravcu nije vršeno osiguranje.

Te postotke ne možemo uzeti kao prosjek za čitavu Banovinu: oni su općenito znatno veći, jer se zadružna stoka redovito (obligatno samo svinje) preventivno cijepi protiv zaraznih bolesti, a osim toga i češćom intervencijom veterinara mnoga su grla spašena, pa je prema tome manji procenat uginuća osigurane stoke. Dakle, prema tim podacima i prema slobodnoj ocjeni, moglo bi se s velikom vjerojatnošću reći, da godišnje prosječno ugiba oko 5% goveda, 5% konja, 15% svinja i 10% ovaca. Da bi se to izrazilo u novcu, uzet ćemo pro-

sječnu vrijednost za goveda Din 1.500.—, za konje Din 2.500.—, za svinje Din 500.—, a za ovce Din 150.— po komadu*.

Prema tome godišnje ugiba u Banovini Hrvatskoj oko

58.000	goveda	u vrijednosti od Din	87,000.000.—
19.000	konja	" " " "	45,500.000.—
111.000	svinja	" " " "	55,500.000.—
200.000	ovaca	" " " "	30,000.000.—
		Ukupno Din	218,000.000.—

Taj iznos bila bi direktna šteta od stočnih bolesti, dok se druge indirektne štete od stočnih bolesti (mršavljenje, umanjenje mliječnosti, umanjenje radne sposobnosti, zarazni i nezarazni pobačaji, neplodnost, smanjenje vrijednosti mesa uslijed raznih bolesti itd.) cijene barem na isto toliku sumu. Sama slinavka i šap nanijela je u stočarstvu Banovine Hrvatske oko 300 miliona dinara štete, a šteta od metiljavosti — u godinama jače zaraženosti — procjenjuje se oko 300 miliona dinara (redovno oko 30 miliona dinara). Tu nisu uračunati gubici u peradarstvu, koji su isto vrlo znatni.

Kako od uginuća stoke najvažniju ulogu imaju zarazne bolesti, opisat ćemo ukratko najčešće zarazne i invazione bolesti, koje dolaze kod nas.

Bolesti svinja.

Svinje najčešće stradavaju od **svinjske kuge** (pestis suum), koja vlada skoro u svim krajevima, naročito u krajevima ekstenzivnog stočarstva, gdje svinje idu na zajedničke pašnjake, pa je prema tome i mogućnost širenja zaraze veća. Bolest je tako nemilosrdna da, u krajevima gdje se ne vrši zaštitno cijepljenje, uništi i do 80% svinja. Danas je taj postotak u našim krajevima jako rijedak, jer se zaslugom Gospodarske Sloge cijepljenje toliko populariziralo, da imamo kotareve gdje se zaštitno cijepi i do 80% svinja. Nažalost, cjepivo je dosad bilo veoma skupo, pa cijepljenje svinja nije radi svoje skupoće bilo pristupačno siromašnijima. Skupoća je cjepiva proizlazila iz toga, što se produkcija nalazila u rukama privatnika. Sada Gospodarska Sloga i Banska Vlast Banovine Hrvatske proizvode cjepivo protiv svinjske kuge u svojim zavodima uz mnogo povoljnije cijene (skoro 50% jeftinije nego prije). **Vrbanac svinja** (erysipelas suis) nije toliko raširen i ne nanosi ni približno toliko štete kao svinjska kuga. Bolest je u glavnom ograničena na Hrvatsko Zagorje i Prigorje. Javlja se i u drugim krajevima, ali više manje sporadično. Toj bolesti više podliježu plemenite pasmine i svinje u starosti od 3—12 mjeseci. Kod ove bolesti imaju važnu ulogu ishrana i higijenske prilike. I protiv vrbanca imamo zaštitno cijepljenje, koje se provodi samo u područjima gdje stalno vlada bolest, dok se u krajevima, gdje se sporadično javlja, vrši samo liječenje serumom, koje je vrlo uspješno. **Gripa prasadi** je

* Uzeta je vrlo niska prosječna vrijednost životinja prema stanju početkom 1939. Današnja je vrijednost stoke mnogo viša, pa su time i novčane štete veće.

bolest mladih svinja, koja obično dolazi kod loše hranjenih i nehigijenski držanih svinja (cementna i betonska bolest). Štete su velike, jer u nekim krajevima (Turopolje) ugiba do 50% zimske i jesenske prasadi. **Paratif svinja** i **septikemija svinja** ne dolaze sami za sebe često, nego većinom dolaze kao sekundarno oboljenje kod svinjske kuge. **Bedrenica** (anthrax) dolazi kod svinja veoma rijetko. **Zarazni pobačaj svinja** (bruceloza) je na oko neopasna bolest, ali ona nanosi mnogo štete našim svinjogojcima. Zato se provodi ispitivanje krvi zadružnih rasplodnih svinja, pa se sve životinje sa pozitivnom reakcijom izlučuju iz rasploda.

Osim zaraznih bolesti, dosta štete našemu svinjogojstvu prouzrokuju invazione bolesti. Najčešće dolaze plućni vlasci i neki nametnici probavnog trakta, a ni metiljavost nije rijetka pojava kod svinja u jako zaraženim krajevima. Liječenje je uspješno kod nametnika probavnog trakta i metiljavosti, kod plućnih vlasaca samo djelomično.

Bolesti goveda.

Računa se, da 25% uginulih goveda ugiba od zaraznih bolesti. Najčešće bolesti su **bedrenica** (anthrax) i **šuštavac** (Gangraena emphysematosa boum). Bedrenica je raširena kod nas skoro svagdje, a naročito vlada u podvodnim krajevima (Posavina). Šuštavac je vezan na pojedina zarazna područja, distrikte (Jastrebarsko, Karlovac, Glina, Sisak, Pisarovina, Petrinja, Klanjec i Pregrada). I protiv bedrenice i protiv šuštavca imamo veoma dobra i jeftina cjepiva. **Slinavka** i **šap** (aphtae epizooticae) prouzrokovala je samo u Banovini Hrvatskoj u godini 1938. štetu u iznosu od 300 miliona dinara. Prof. Hupbauer je izračunao da su štete od slinavke i šapa iznosile kod nas u prosjeku 500 dinara po komadu (opadanje u mesu 20—30%, opadanje u mliječnosti najmanje 50% kroz 8 dana, pobačaji, umanjena radna sposobnost i ograničena trgovina). Ugibanja su rijetka (1½%). Plemenitije životinje i mlađa stoka su osjetljivije. Bolest je suzbijana kod nas veterinarsko-redarstvenim mjerama i cijepljenjem rekonvalescentnim serumom (serum preboljelih životinja), Provođenje veterinarsko-redarstvenih mjera bilo je otešćano naglim širenjem bolesti. Cijepljenje rekonvalescentnim serumom vršeno je u dva pravca: djelomično zaštitno i ljekovito; životinje cijepljene serumom, u koliko su bile bolesne ili u koliko su uskoro oboljele, mnogo su lakše i brže preboljele bolest. Vršeno je i simultano cijepljenje (umjetno zaražavanje s istovremenim cijepljenjem serumom) u zaraženim dvorištima, da bi se na taj način čitavo dvorište što prije oslobodilo od bolesti. U novije vrijeme počelo se kod nas proizvodnjom cjepiva kojim se postiže aktivni imunitet. Pronalazak tog cjepiva je nesumnjivo veliko olakšanje kod suzbijanja ove bolesti. **Zarazni pobačaj** (abortus Bang) nanosi također velike štete u našem govedarstvu. Bolest se može istrijebiti isključivanjem bolesne stoke iz rasploda i higijenskim mjerama. **Tuberkuloza** goveda je uglavnom vezana na veće posjede, gdje je ima mjestimično i do 50—70%, dok je na seljačkom posjedu tuberkulozno tek 1% goveda. Najčešća i najštetnija invaziona bolest goveda je **metiljavost**,

koja nanosi velike štete govedima i uopće preživačima. Liječenje sredstvima protiv metiljavosti je veoma uspješno, ali bez melioracija i asanacija tla nemoguće je definitivno suzbijanje te bolesti.

Bolesti ovaca.

Kod ovaca imamo uz **bedrenicu** najčešću bolest **plinoviti edem.** Ugibanje od plinovitog edema imali smo u jačoj mjeri u Hrvatskom Primorju i Dalmaciji. **Ovčije bog'nje** (variola ovina) pojavljuju se samo u većim vremenskim razmacima. Uspješno se suzbijaju preventivnim cijepljenjem.

Bolesti konja.

Osim najčešće zarazne bolesti **bedrenice**, kod konja dolaze često **ždrebečak** (adenitis equorum), od koje obična obole mladi konji, **malar'ja** (piroplasmosis), koja je dosta raširena u Posavini, zatim **sakagija** (malleus) i **infekciozna anemija** (anaemia infectiosa), koje su veoma opasne, ali ne tako česte bolesti konja. Bolesni konji od sakagije i infekciozne anemije utamanjuju se, da bi se spriječilo širenje bolesti. Infekciozna anaemija je otkrivena kod nas u ergeli Stančić, a sada je nalazimo u drugim obližnjim kotarima (Dugo Selo, Križevci i Zagreb). Velike štete u konjogojstvu, naročito na većim posjedima, nanosi **zarazni pobačaj kobila.** Bolest se spriječava izoliranjem bolesnih i provedbom higijenskih mjera. Ostale zarazne bolesti (influenca catarrhalis i influenca pectoralis itd.) nisu tako česte i ne nanose šteta, ako se provode higijenske mjere.

Bolesti peradi.

Perad najviše ugiba od **kolere** (cholera gallinarum) i **tifusa peradi** (typhus avium). Druge bolesti, kao **boginje perad:** (diphteria avium), **kuga** i **spirohetoza,** su mnogo rjeđe. Liječenje kod većine bolesti ne uspijeva.

Kako smo vidjeli, štete od stočnih bolesti su velike. Suma od oko 400 miliona dinara predstavlja veliki gubitak za narodno gospodarstvo, ako uzmemo u obzir da vrijednost izvezene stoke i stočnih prerađevina iz Banovine Hrvatske za godinu 1937. iznosi oko 389 miliona dinara. Iako veterinarska nauka raspolaže s efikasnim sredstvima za suzbijanje i liječenje većine stočnih bolesti, ipak su do danas ta sredstva, radi svoje skupoće, bila pristupačna samo bogatijima, dok su siromašniji morali i dalje gledati kako im — često puta jedina — imovina pred očima propada. Zato je potrebno, u prvom redu, pojeftiniti proizvodnju cjepiva i lijekova, tako da budu svojom cijenom pristupačni i najsiromašnijima. Osim toga treba povećati broj veterinara, tako da svaka gospodarski jača općina, ili bar nekoliko udruženih općina, namjeste po jednog veterinara. U sjedištima veterinara trebalo bi izgraditi jeftine veterinarske ambulante, u kojima bi veterinar — snabdjeven najpotrebnijim instrumentarijem — mogao obavljati efikasno i jeftino svoju dužnost. U većim gospodarskim cen-

trima trebalo bi izgraditi specijalne stanice s potrebnim brojem specijalista veterinara, koji bi imali zadaću da ispituju zarazne i invazione bolesti na terenu i da određuju mjere za njihovo efikasno suzbijanje. Međutim, sve te mere ne mogu imati definitivnog uspješnog rezultata, dok se ne provede melioracija i asanacija poplavnih terena, koji su žarišta za brojne zarazne i parazitarne bolesti. Odvodnjavanjem poplavnih zemljišta dobile bi se znatnije količine valjane krme, pa bi to odvodnjavanje — uz poboljšanje produkcije stočne krme na livadama i oranicama, te popravak higijenskih prilika, pod kojima žive naše domaće životinje — bilo veoma odlučan faktor za smanjenje šteta i podizanje kvaliteta našeg stočarstva. A tu je potrebna uska suradnja veterinara i agronoma, tehničara i upravnih vlasti, a napose i samih zainteresiranih stočara.

BROJČANO STANJE STOKE I PERADI

U BANOVINI HRVATSKOJ 1938. G.

I. SLAVONIJA S BOSANSKOM POSAVINOM

SRIJEM	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Ilok	3.664	5.784	9.576	12.828	870	97.535
Šid	7.838	5.595	32.566	16.818	497	124.005
Vinkovci	9.215	7.931	29.117	22.110	315	113.597
Vukovar	10.406	7.452	23.117	16.474	339	141.333
Županja	10.174	17.641	22.409	11.021	50	115.073
	41.297	**44.403**	**116.785**	**79.251**	**2.071**	**591.543**

BOSANSKA POSAVINA						
Brčko	6.904	28.842	19.611	10.973	1.152	168.169
Derventa	3.369	28.786	11.128	7.680	247	128.088
Gradačac . . .	3.965	17.990	8.229	8.609	2.114	101.963
	14.238	**75.618**	**38.968**	**27.262**	**3.513**	**398.220**

POŽEŠKA ŽUPANIJA						
Brod	14.457	19.781	15.237	4.060	102	117.905
Daruvar	3.557	14.267	11.728	4.713	228	71.887
Nova Gradiška .	9.464	21.802	11.695	4.238	1.092	112.609
Novska	5.193	9.771	9.183	124	—	45.571
Pakrac	4.087	16.239	8.373	8.406	1.645	68.433
Požega	11.834	22.926	32.500	9.505	752	161.885
	48.592	**104.786**	**88.716**	**31.046**	**3.819**	**578.290**

VIROVITIČKA ŽUPANIJA						
Donji Miholjac .	7.562	11.485	14.513	1.120	—	78.927
Djakovo	12.700	13.877	24.304	12.758	106	137.683
Našice	9.443	12.410	21.483	6.900	329	103.322
Osijek	7.625	8.260	32.204	8.659	220	98.102
Slatina	6.437	16.938	12.141	3.209	962	98.276
Valpovo	5.209	6.243	12.425	4.925	20	73.177
Virovitica . . .	8.308	13.286	11.983	639	142	90.523
	57.284	**82.499**	**129.053**	**38.210**	**1.779**	**680.010**

II. GORNJA HRVATSKA

BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Bjelovar	13.024	35.439	23.241	1.204	62	170.886
Čazma	8.996	21.872	9.734	68	4	62.823
Garešnica . . .	4.195	15.689	11.395	810	55	77.125
Gjurgjevac . . .	4.433	22.600	18.762	233	16	116.738
Grubišnopolje . .	3.971	17.841	17.874	535	103	79.625
Koprivnica . . .	5.451	21.903	18.121	951	8	132.710
Križevci	8.264	28.311	19.801	479	—	140.360
Kutina	4.425	12.758	4.637	332	33	46.359
	52.759	**176.413**	**123.565**	**4.612**	**281**	**826.626**

VARAŽDINSKA ŽUPANIJA S MEĐUMURJEM						
Čakovec	1.780	15.889	10.493	191	253	70.043
Ivanec	1.101	11.583	7.541	—	60	47.195
Klanjec	750	8.525	4.744	2	3	44.307
Krapina	1.152	8.435	6.383	5	70	36.068
Ludbreg	2.091	9.765	7.537	43	100	55.167
Novi Marof . . .	1.319	12.044	5.664	8	9	42.815
Pregrada . . .	559	6.796	4.591	7	17	54.935
Prelog	2.772	11.624	6.781	8	95	69.344
Varaždin . . .	1.999	15.891	14.197	16	80	84.167
Zlatar	1.899	15.314	8.736	4	13	53.560
	15.422	**115.866**	**76.667**	**284**	**700**	**557.601**

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA						
Donja Stubica . .	612	12.641	5.102	8	—	66.557
Dugo Selo . . .	5.048	10.626	6.299	—	—	39.719
Jastrebarsko . .	1.564	15.991	10.147	1.076	629	42.466
Karlovac . . .	3 517	19.694	9.476	1.308	149	60.566
Pisarovina . . .	2.481	7.706	3.996	—	—	23.099
Samobor	999	6.025	9.918	—	—	30.820
Sisak	10.552	13.733	11.051	—	—	52.999
Sv. Ivan Zelina .	2.667	13.554	6.956	—	18	55.482
Velika Gorica . .	4.810	15.972	12.457	—	—	59.484
Zagreb	3.907	18.934	13.235	28	93	108.446
	36.157	**134.876**	**88.637**	**2.420**	**889**	**539.638**

KORDUN						
Glina	4.388	16.253	9.792	3.966	618	88.123
Kostajnica . . .	4.105	14.265	7.185	745	325	55.444
Ogulin	2.042	20.135	3.175	22.052	4.021	49.341
Petrinja	5.500	15.927	6.597	1.511	360	66.538
Slunj	2.436	19.181	6.884	27.902	2.810	60.922
Vojnić	2.586	18.144	7.922	12.127	2.168	65.062
Vrginmost . . .	3.445	16.344	8.359	1.511	392	67.879
	24.502	**120.249**	**49.914**	**69.814**	**10.694**	**453.309**

III. GORSKI KOTAR, LIKA I HRVATSKO PRIMORJE

GORSKI KOTAR						
Čabar	271	3.268	1.600	1.812	556	12.634
Delnice	646	9.966	3.076	1.597	172	26.470
Vrbovsko	440	7.416	1.548	3.507	361	15.832
	1.357	**20.650**	**6.224**	**6.916**	**1.089**	**54.936**

LIKA

	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Brinje	569	7.640	2.451	8.955	560	8.228
Donji Lapac . .	1.991	8.030	2.610	26.692	3.508	19.546
Gospić	3.372	12.729	2.503	21.740	5.420	21.087
Gračac	2.880	12.952	3.154	39.007	8.591	23.806
Korenica . . .	2.259	7.841	1.462	31.673	957	10.966
Otočac	1.868	13.393	4.271	40.685	2.226	32.771
Perušić	1.524	8.386	1.657	13.975	2.623	14.216
Udbina	1.939	4.550	1.471	23.491	2.193	13.288
	16.402	**75.521**	**19.579**	**206.218**	**26.078**	**143.908**

HRVATSKO PRIMORJE

	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Crikvenica	48	1.026	747	2.812	520	6.495
Kastav	95	1.570	861	17	1.322	6.172
Krk	333	3.149	2.633	31.724	2.284	18.840
Novi	426	1.808	340	4.619	1.505	4.424
Rab	270	1.075	1.152	40.307	708	9.124
Senj	626	3.351	1.010	8.012	3.336	7.061
Sušak	647	2.957	642	5.695	1.634	7.102
	2.445	**14.936**	**7.385**	**93.186**	**11.309**	**59.218**

IV. DALMATINSKO-HERCEGOVAČKO PODRUČJE

DALMATINSKA ZAGORA

	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Benkovac . . .	3.120	11.670	7.245	200.849	34.574	99.303
Imotski	2.390	8.930	6.665	39.850	4.100	44.650
Knin	4.126	11.409	4.655	157.520	4.750	77.350
Sinj	7.457	20.549	10.877	113.304	13.950	130.823
	17.093	**52.558**	**29.442**	**511.523**	**57.374**	**352.126**

DALMATINSKO PRIMORJE

	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Biograd	1.781	4.126	4.930	46.646	1.323	31.825
Brač	639	303	565	9.214	2.140	10.957
Dubrovnik . . .	1.223	3.014	5.458	24.510	7.486	34.699
Hvar	379	20	406	4.737	4.355	12.167
Korčula	26	132	2.473	6.437	3.476	11.890
Makarska . . .	887	1.295	3.260	21.372	2.962	18.226
Metković	1.030	2.260	1.580	10.450	4.800	14.920
Preko	29	308	2.939	20.705	825	10.995
Split	6.123	12.351	11.688	102.429	8.245	109.033
Šibenik	2.452	2.710	4.734	70.500	2.270	30.170
	14.569	**26.519**	**38.033**	**317.000**	**37.882**	**284.882**

HERCEGOVINA

	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Konjic	3.890	15.588	2.080	75.970	20.610	25.550
Ljubuški	2.670	8.897	6.869	52.131	3.400	34.287
Mostar	7.059	20.947	4.301	107.933	25.790	63.331
Stolac	4.618	11.537	3.196	115.013	27.408	35.032
	18.237	**56.969**	**16.446**	**351.047**	**77.208**	**158.260**

V. PLANINSKA BOSNA

	Konji	Goveda	Svinje	Ovce	Koze	Perad
Bugojno	8.703	29.835	4.329	89.230	9.080	67.090
Fojnica	2.426	8.543	1.925	15.767	6.297	29.889
Livno	7.261	14.651	5.793	68.474	10.011	32.128
Prozor	2.810	6.950	989	18.246	14.050	19.945
Tomislavgrad . .	5.604	11.644	2.275	35.433	2.578	15.146
Travnik	5.507	15.954	5.324	34.923	5.983	42.892
	32.311	**87.577**	**20.635**	**262.073**	**47.999**	**207.090**
Banovina Hrvatska	**392.665**	**1,189.440**	**850.049**	**2,000.862**	**282.685**	**5,885.597**

SADRŽAJ:

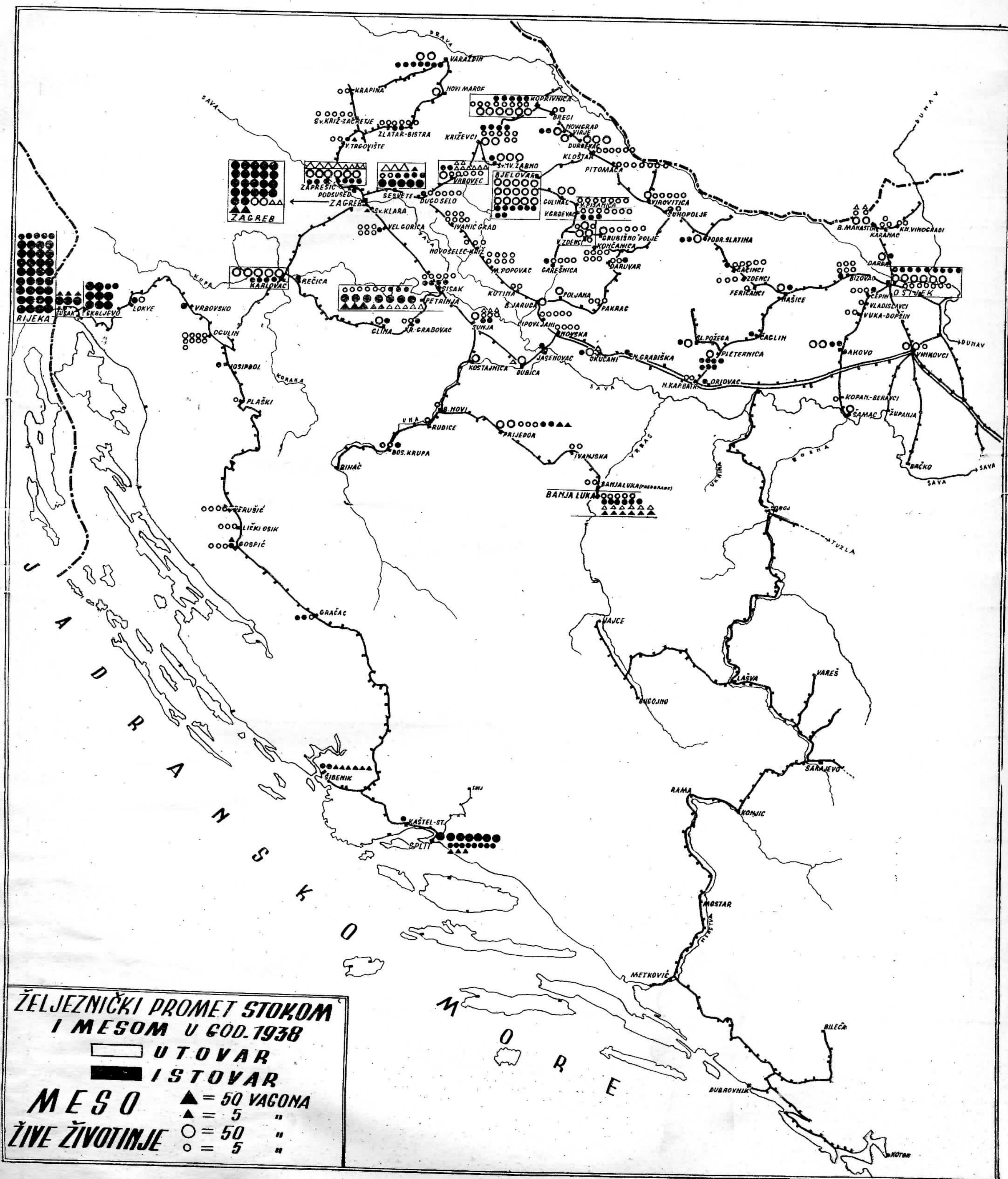
DODACI:

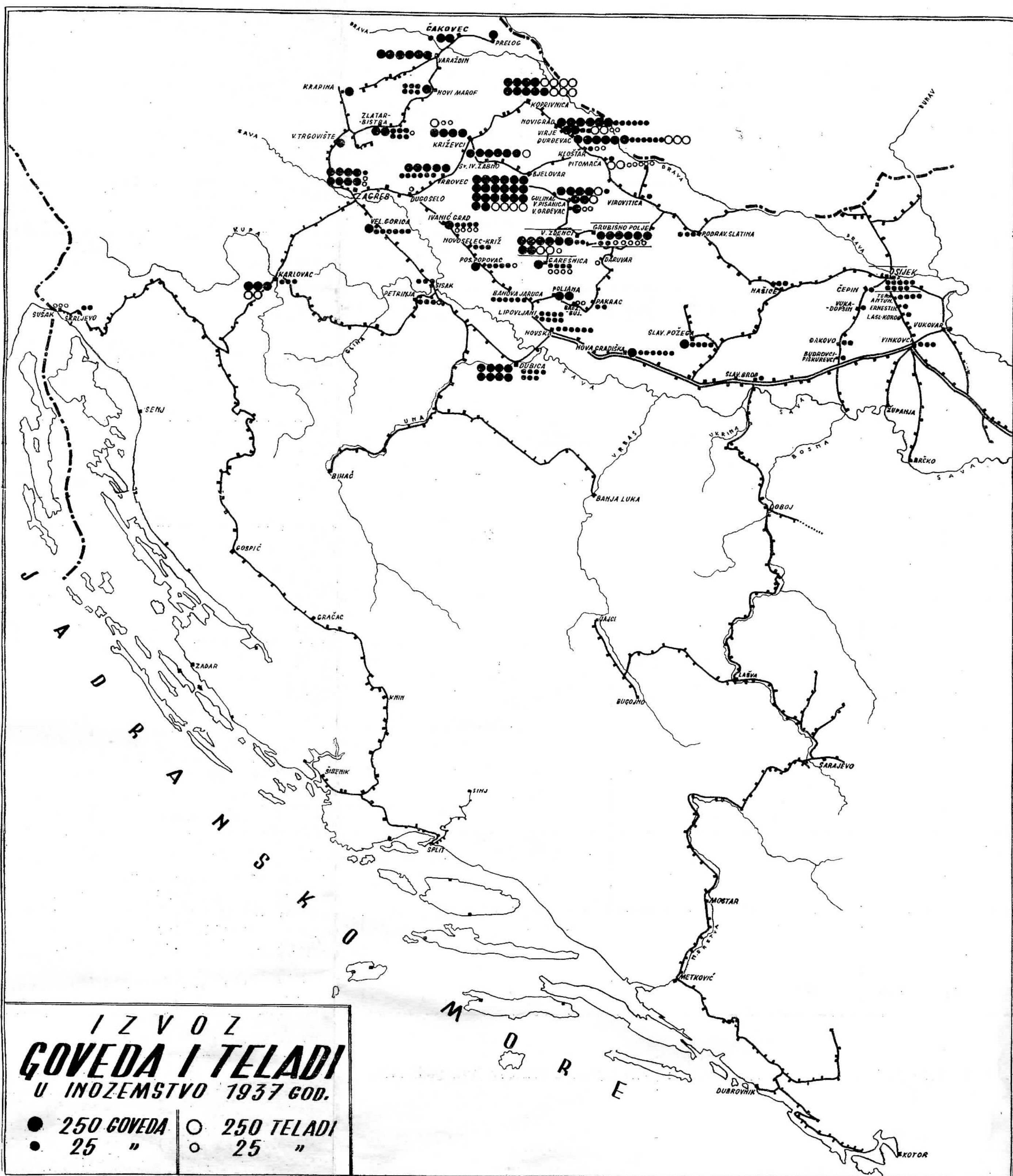
ed. aktiv. laca		na 10 gospodarstava			
konja	ovaca	goveda	svinja	konja	ovaca
54.4	83.0	14.0	30.0	13.4	2.0
50.0	31.6	17.5	23.0	12.0	7.5
40.8	26.5	22.4	19.0	10.0	6.4
18.6	34.8	24.0	15.0	4.5	83.4
31.2	2.3	24.0	15.5	8.0	0.5
8.3	0.2	15.7	10.5	2.0	—
21.4	1.4	20.0	12.8	5.5	0.3
18.2	54.0	25.6	10.4	5.8	15.1
9.3	43.7	24.0	7.5	1.7	8.0
11.5	253.6	25.6	6.4	5.5	63.7
6.6	272.0	7.8	3.2	1.2	49.0
12.2	343.4	5.4	9.5	3.6	100.2
20.3	400.5	12.3	4.3	4.2	82.6
40.7	365.7	32.35	6.2	11.3	101.1
24.7	127.5	19.0	12.6	6.3	32.2
24.5	194.3	21.0	16.0	6.3	50.0

Odnos stoke prema površini i stanovništvu *

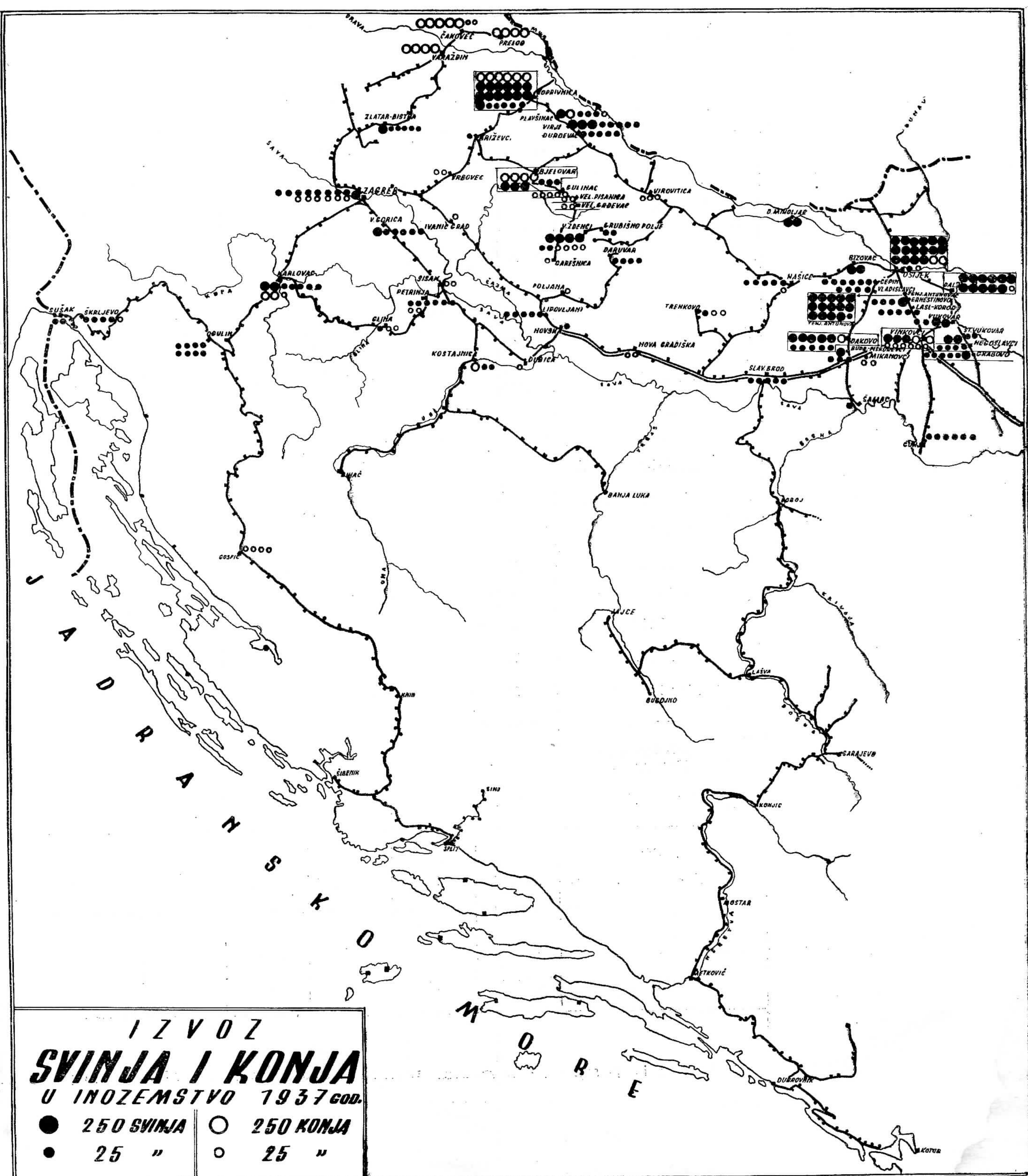
Rajon	Podrajon	Komada				Gustoća stoke																								
						na km²				na 100 ha poljoprivredne površine				na 100 ha livada i pašnjaka				na 100 ha površine pod kukuruz.	na 100 poljodjelaca				na 100 privred. aktiv. poljodjelaca				na 10 gospodarstava			
		goveda	svinja	konja	ovaca	goveda	svinja	konja	ovaca	goveda	svinja	konja	ovaca	goveda	svinja	konja	ovaca	svinja	goveda	svinja	konja	ovaca	goveda	svinja	konja	ovaca	goveda	svinja	konja	ovaca
Slavonija s Bos. Posavinom	Srijemski	41.555	89.044	40.233	61.413	12.0	25.8	11.6	17.9	18.2	39.0	17.6	26.9	99.7	235.7	96.5	147.3	123.7	29.0	63.0	28.0	43.5	56.2	120.5	54.4	83.0	14.0	30.0	13.4	2.0
	Virovitički	79.769	103.978	55.043	34.866	16.3	21.3	11.3	7.2	25.0	32.55	17.2	10.9	112.4	154.6	77.5	49.1	169.3	36.0	46.0	25.0	15.6	72.3	94.4	50.0	31.6	17.5	23.0	12.0	7.5
	Požeški	104.239	86.633	46.554	7.565	21.1	17.5	9.4	6.1	36.4	33.0	16.25	10.6	99.1	82.4	44.2	28.8	155.1	47.0	39.0	21.0	13.6	91.4	76.1	40.8	26.5	22.4	19.0	10.0	6.4
	Bos. Posavina	77.375	42.858	14.549	27.190	28.1	15.6	5.2	9.9	42.1	23.4	7.9	14.8	51.4	285.2	96.8	189.0	84.9	41.7	26.0	7.8	14.7	90.0	55.0	18.6	34.8	24.0	15.0	4.5	83.4
Gornja Hrvatska	Bjel.-križevački	171.615	111.195	52.727	3.722	33.9	22.0	10.4	0.8	53.5	34.7	16.4	1.2	166.8	114.8	51.2	3.8	156.0	55.0	35.8	18.2	0.2	101.7	66.0	31.2	2.3	24.0	15.5	8.0	0.5
	Varaždin.-međ.	112.927	75.588	15.023	442	34.2	23.0	4.5	0.1	55.5	37.1	7.4	0.2	170.0	113.8	22.6	0.6	111.7	31.0	20.1	4.1	—	63.1	42.3	8.3	0.2	15.7	10.5	2.0	—
	Zagreb. do Kupe	129.235	82.528	35.401	2.324	28.4	18.1	7.8	0.5	50.0	32.0	13.7	0.9	112.5	71.9	30.8	2.0	138.3	41.0	26.1	11.2	0.7	78.2	49.9	21.4	1.4	20.0	12.8	5.5	0.3
	Kordun	119.131	48.313	23.736	70.089	24.2	9.8	4.8	14.3	40.3	16.35	8.0	23.7	89.1	36.0	17.7	52.2	81.0	46.0	18.7	9.1	27.0	91.8	37.2	18.2	54.0	25.6	10.4	5.8	15.1
Gorski Kotar, Lika i Hrv. Primorje	Gorski Kotar	19.940	6.317	1.421	6.656	14.9	4.7	1.1	4.9	32.2	10.2	2.3	10.8	40.5	12.9	2.8	13.5	445.8	73.7	22.7	5.1	24.0	131.0	41.5	9.3	43.7	24.0	7.5	1.7	8.0
	Lika i Krbava	76.156	19.139	16.584	189.929	13.5	3.4	2.4	33.7	27.4	6.9	6.0	68.3	37.8	9.5	8.2	94.0	197.0	48.1	12.1	10.5	120.0	102.0	25.6	11.5	253.6	25.6	6.4	5.5	63.7
	Hrv. Primorje	14.903	6.269	2.271	93.725	6.3	2.7	0.9	40.2	12.9	5.4	2.0	81.0	15.1	6.4	23.0	95.1	290.5	24.4	10.2	3.7	153.6	43.2	18.2	6.6	272.0	7.8	3.2	1.2	49.0
Dalm.-herc. područje	Sjeverna i južna Dalmacija	79.829	66.111	30.590	859.525	6.8	5.6	2.6	73.7	10.1	8.4	3.9	108.9	13.8	11.3	5.3	149.1	168.3	15.8	13.1	6.0	170.4	31.8	26.4	12.2	343.4	5.4	9.5	3.6	100.2
	Hercegovina	40.900	14.398	14.002	275.697	11.2	39.0	3.8	75.5	27.1	9.5	9.3	182.8	39.1	13.8	13.4	263.8	166.1	28.6	10 0	9.7	191.6	59.4	20.9	20.3	400.5	12.3	4.3	4.2	82.6
Trav-nički	Travnički (Planinska Bosna)	103.001	19.875	35.899	321.989	15.7	30.0	5.0	49.1	26.6	5.1	9.3	83.1	37.7	7.3	13.1	118.1	113.4	53.8	10 4	18.7	168.1	117.0	22.6	40.7	365.7	32.35	6.2	11.3	101.1
Banovina Hrvatska		1,170.575	772.296	384.033	1,978.098	17.6	11.6	5.8	29.7	30.0	20.0	10.0	51.6	60.1	39.7	19.7	101.5	133.9	37.6	24.8	12.4	63.6	75.5	49.8	24.7	127.5	19.0	12.6	6.3	32.2
Jugoslavija		4,169.192	3,179.661	1,248.852	9,908.638	16.7	12.7	5.0	39.7	29.0	22.0	9.0	70.6	67.3	51.4	20.1	160.1	125.0	39.0	29.8	11.7	92.8	81.7	62.4	24.5	194.3	21.0	16.0	6.3	50.0

* Podaci o broju stoke i o površinama uzeti su iz Godišnje statistike Ministarstva poljoprivrede za god. 1937.; podaci o stanovništvu uzeti su prema popisu stanovništva god. 1931.

ŽELJEZNIČKI PROMET STOKOM
I MESOM U GOD. 1938
UTOVAR
ISTOVAR
MESO
= 50 VAGONA
= 5 "
ŽIVE ŽIVOTINJE
= 50 "
= 5 "
JADRANSKO MORE
DRAVA
SAVA
DUNAV
KUPA
KORANA
UNA
VRBAS
BOSNA
VARAŽDIN
KRAPINA
NOVI MAROF
KOPRIVNICA
ZLATAR-BISTRA
KRIŽEVCI
ZAPREŠIĆ
ZAGREB
ŠESVETE
VRBOVEC
BJELOVAR
DUGO SELO
VEL. GORICA
IVANIĆ GRAD
KARLOVAC
REČICA
SISAK
PETRINJA
RIJEKA
SUŠAK
ŠKRLJEVO
LOKVE
VRBOVSKO
OGULIN
JOSIPDOL
PLAŠKI
GLINA
SUNJA
KUTINA
NOVSKA
JASENOVAC
KOSTAJNICA
DUBICA
OKUČANI
PAKRAC
DARUVAR
GAREŠNICA
VIROVITICA
PITOMAČA
SUHOPOLJE
NAŠICE
PLETERNICA
OSIJEK
VINKOVCI
ŠAMAC
ŽUPANJA
BRČKO
B. NOVI
RUDICE
PRIJEDOR
BOS. KRUPA
BIHAĆ
BANJALUKA
BANJA LUKA
DOBOJ
TUZLA
JAJCE
BUGOJNO
LAŠVA
VAREŠ
SARAJEVO
RAMA
KONJIC
MOSTAR
METKOVIĆ
BILEĆA
DUBROVNIK
KOTOR
PERUŠIĆ
LIČKI OSIK
GOSPIĆ
GRAČAC
ŠIBENIK
KAŠTEL-ST.
SPLIT

IZVOZ
GOVEDA I TELADI
U INOZEMSTVO 1937 GOD.
● 250 GOVEDA
• 25 "
○ 250 TELADI
○ 25 "
JADRANSKO MORE
DRAVA
SAVA
KUPA
GLINA
UNA
VRBAS
UKRINA
BOSNA
NERETVA
DUNAV
ČAKOVEC
PRELOG
VARAŽDIN
KRAPINA
NOVI MAROF
ZLATAR-BISTRA
KOPRIVNICA
NOVIGRAD
VIRJE
ĐURĐEVAC
V. TRGOVIŠTE
KRIŽEVCI
SV. IV. ŽABNO
KLOŠTAR
PITOMAČA
VRBOVEC
BJELOVAR
ZAGREB
DUGOSELO
V. PISANICA
V. GRĐEVAC
VIROVITICA
IVANIĆ GRAD
VEL. GORICA
NOVOSELEC-KRIŽ
V. ZDENCI
GRUBIŠNO POLJE
PODRAV. SLATINA
POS. POPOVAC
GAREŠNICA
DARUVAR
KARLOVAC
SISAK
PETRINJA
OSIJEK
ČEPIN
NAŠICE
BANOVA JARUGA
POLJANA
PAKRAC
SUŠAK
ŠKRLJEVO
LIPOVLJANI
ERNESTINOVO
VUKA-DOPSIN
VUKOVAR
NOVSKA
SLAV. POŽEGA
ĐAKOVO
VINKOVCI
NOVA GRADIŠKA
BUDROVCI-PISKOREVCI
DUBICA
SLAV. BROD
ŽUPANJA
SENJ
BRČKO
BIHAĆ
BANJA LUKA
DOBOJ
GOSPIĆ
JAJCE
GRAČAC
ZADAR
LAŠVA
KNIN
BUGOJNO
ŠIBENIK
SARAJEVO
SINJ
SPLIT
MOSTAR
METKOVIĆ
DUBROVNIK
KOTOR

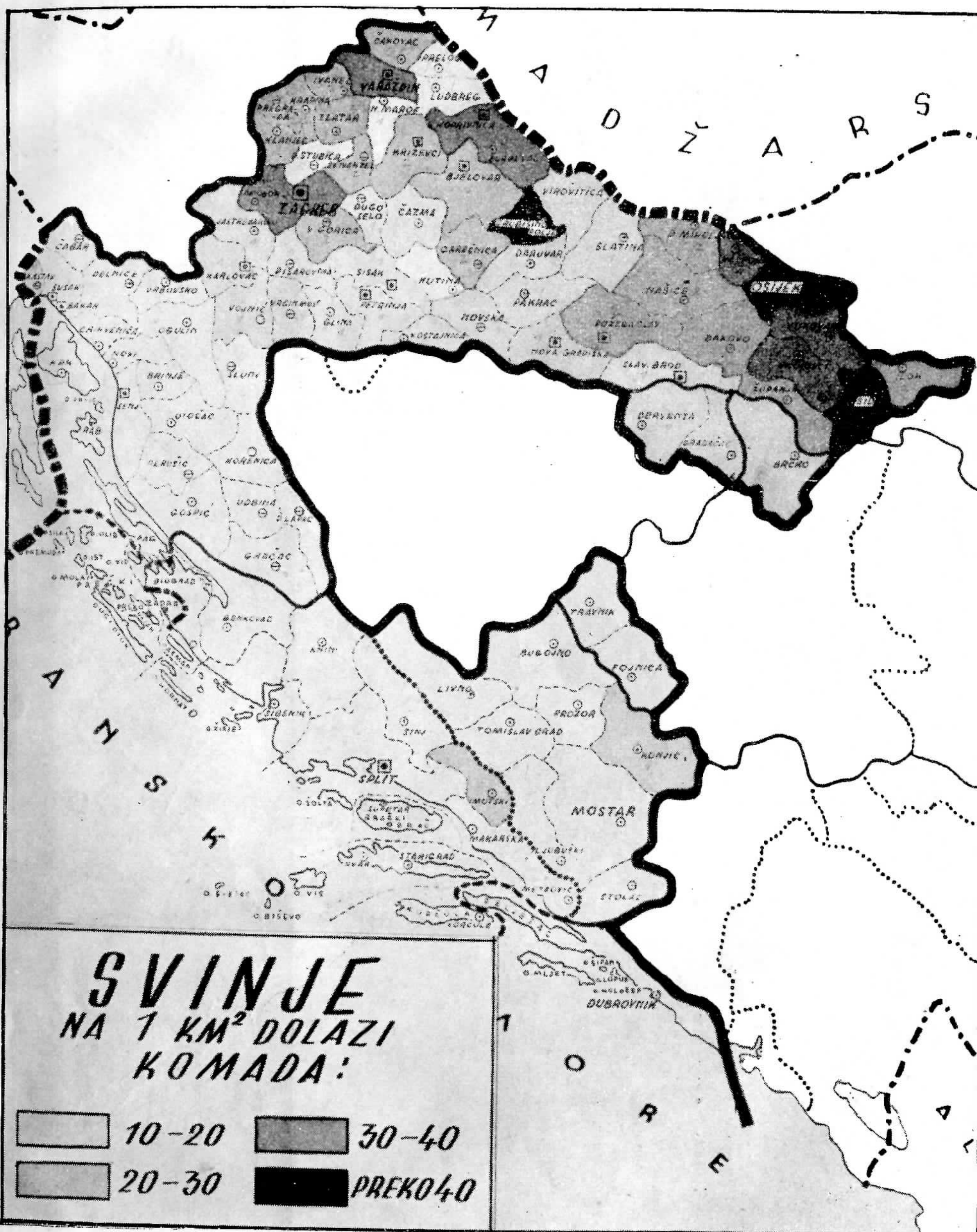

ČAKOVEC
PRELOG
VARAŽDIN
KOPRIVNICA
ZLATAR-BISTRA
KRIŽEVCI
PLAVŠINAC
VIRJE
ĐURĐEVAC
BJELOVAR
VRBOVEC
ZAGREB
V. GORICA
IVANIĆ GRAD
VIROVITICA
D. MIHOLJAC
BIZOVAC
OSIJEK
NAŠICE
KARLOVAC
SISAK
PETRINJA
GLINA
SUŠAK
ŠKRLJEVO
OGULIN
KOSTAJNICA
DUBICA
NOVSKA
LIPOVLJANI
POLJANA
DARUVAR
GRUBIŠNO POLJE
NOVA GRADIŠKA
SLAV. BROD
ĐAKOVO
VINKOVCI
VUKOVAR
ŠAMAC
BANJA LUKA
DOBOJ
GOSPIĆ
JAJCE
BUGOJNO
LAŠVA
SARAJEVO
KNIN
ŠIBENIK
SINJ
SPLIT
KONJIC
MOSTAR
METKOVIĆ
DUBROVNIK
KOTOR
SAVA
DRAVA
DUNAV
KUPA
JADRANSKO MORE
IZVOZ
SVINJA I KONJA
U INOZEMSTVO 1937 GOD.
250 SVINJA
25 "
250 KONJA
25 "

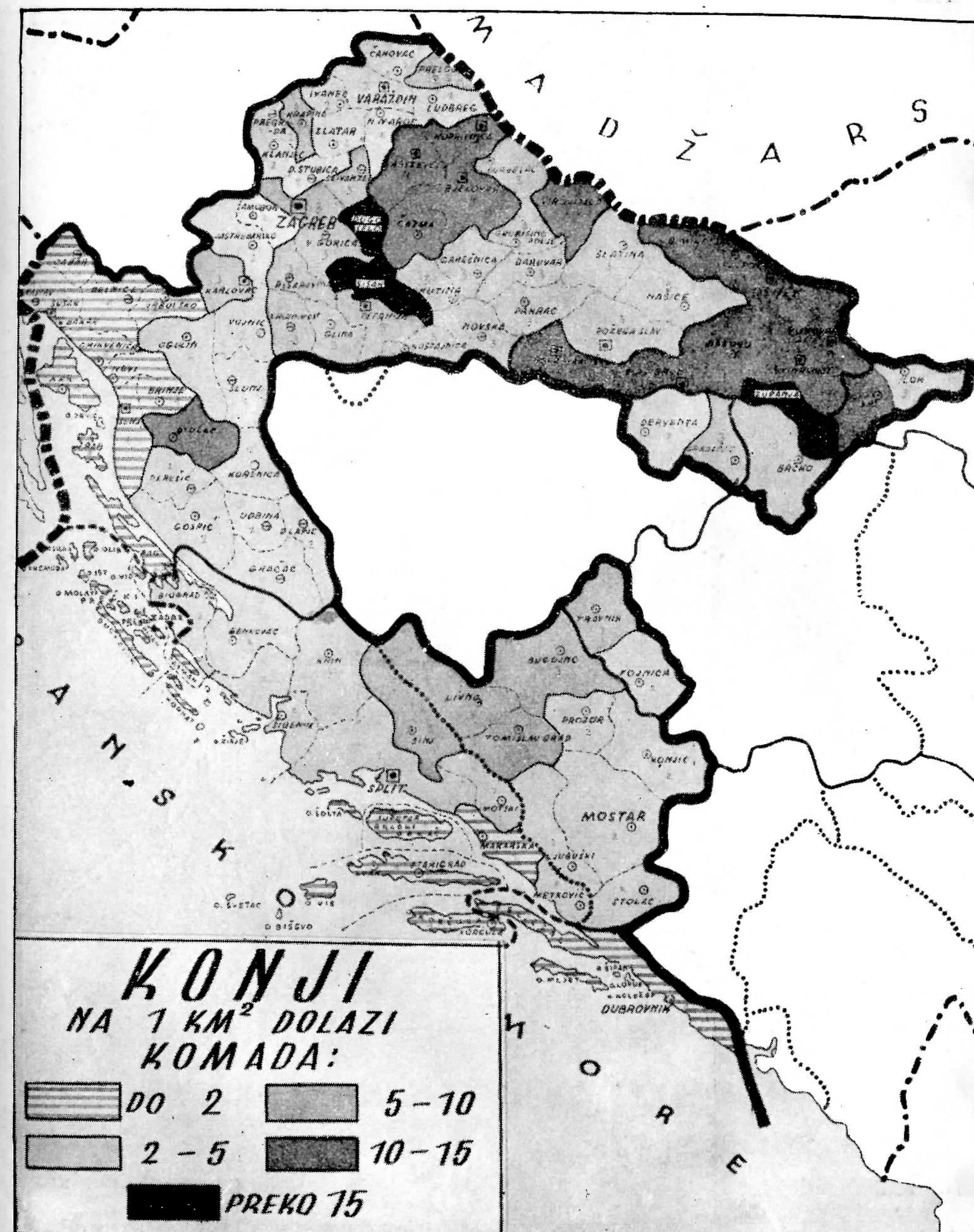
ČAKOVEC
VARAŽDIN
NOVI MAROF
KOPRIVNICA
KRIŽEVCI
BJELOVAR
ZAGREB
VIROVITICA
GAREŠNICA
DARUVAR
NAŠICE
OSIJEK
VUKOVAR
VINKOVCI
ĐAKOVO
NOVA GRADIŠKA
SLAV. BROD
PETRINJA
SISAK
NOVSKA
BANJA LUKA
SARAJEVO
MOSTAR
KNIN
SPLIT
SINJ
DUBROVNIK
KOTOR

Karta 1.

Karta 2.

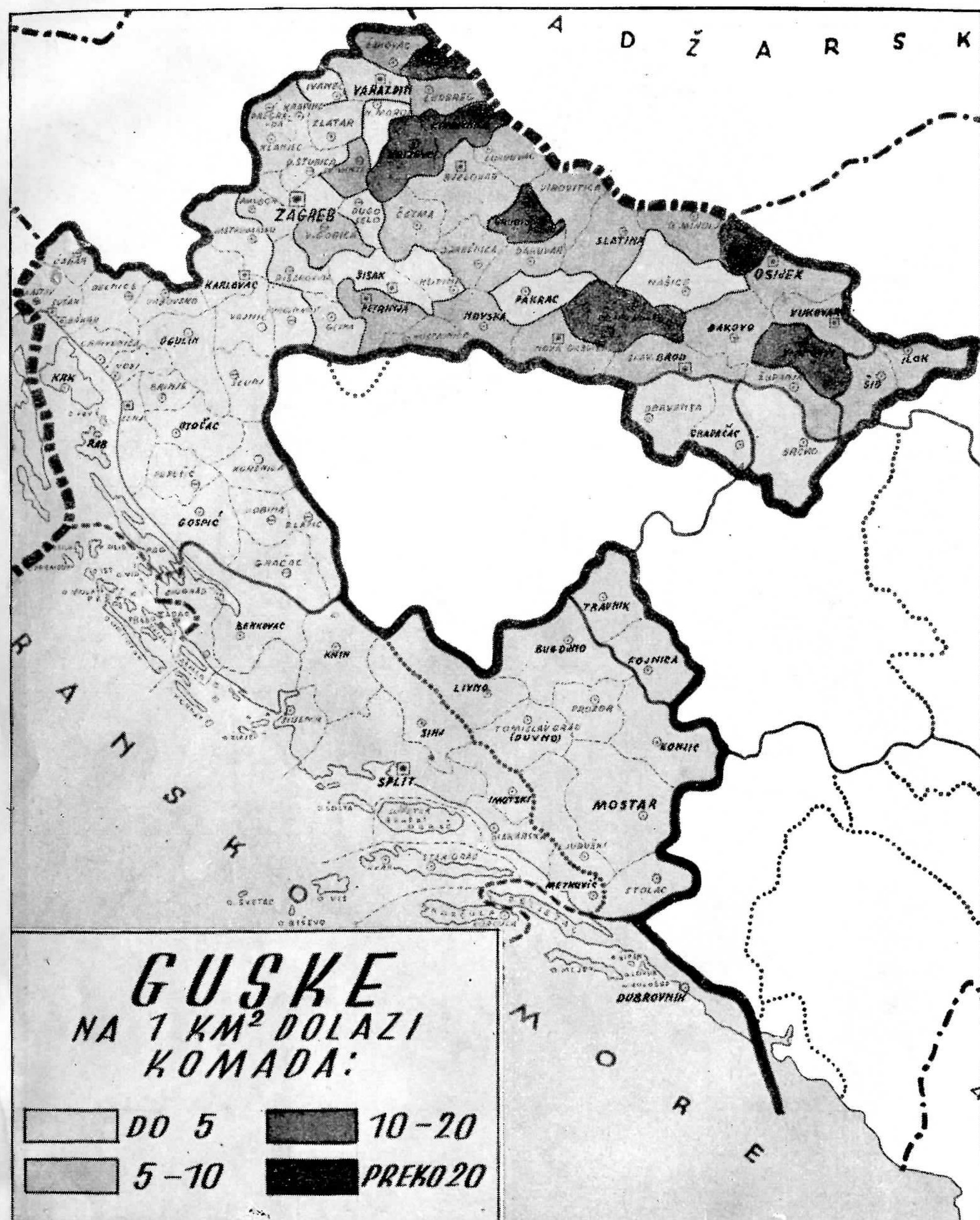
Karta 3.

Karta 4.

Karta 5.

Karta 6.

A D Ž A R S K

VARAŽDIN
ZAGREB
KARLOVAC
SISAK
PAKRAC
SLATINA
OSIJEK
VUKOVAR
ĐAKOVO
OGULIN
GOSPIĆ
KNIN
LIVNO
TRAVNIK
BUGOJNO
KONJIC
MOSTAR
SPLIT
STOLAC
DUBROVNIK
M O R E

PATKE
NA 1 KM² DOLAZI
KOMADA:
DO 5
5–10
10–15
PREKO 15

Karta 7.

PURANI
NA 1 KM² DOLAZI
KOMADA:

DO 5
5 – 10
10 – 15
PREKO 15

Karta 8.